

Vaidutis Laurėnas

Postdemokratija: *demokratinė mažuma* prieš absenteizmą ar *demokratinės daugumos* imperatyvas?

Santrauka. *Absenteizmo masto augimas lemia, kad dalyje demokratijų valdo, o dar daugiau demokratijų artėja prie tokio valdymo, kai valdančiąją mažumą – atstovus – išrenka visuomenės mažuma. Dabarties demokratijos transformacijoje esminiu laikytinas ne į neišvengiamą absenteizmą linkusių in-formuotų ir žinančių rinkėjų grąžinimas į politinių partijų, stambiojo kapitalo ir žiniasklaidos „didžiojo konsensuso“ kontroliuojamus politinius rinkimus, bet toks įgaliojimų spręsti viešąsias problemas delegavimo diversifikavimas, kuris leistų susidaryti ir atpažinti demokratinę daugumą ne tik politinių rinkimų būdu. Galima tai vadinti postdemokratija, o dar geriau – bifurkacijos tašku, kai nežinia kokia linkme gali pasukti procesas. Augant absenteizmo mastui modeliuojamas būtinių demokratijai politinio dalyva-vimo ir visuomenės daugumos akcentų perkėlimas iš politics fazės į policy fazę. Tai – permanentinio siekio ieškoti atstovaujamosios ir tiesioginės demokratijos dermės atvejis. Pasitelkiant modernias informacines komunikacines technologijas reikia išmokti kiekybiškai nustatyti piliečių, dalyvaujančių viešajame gyve-nime kitais būdais ir savarankiškiau nei politiniuose rinkimuose, konkrečių viešųjų problemų sprendimo preferencijas – neodaugumą. Kiek to padaryti nemokame, tiek galima dedemokratizacija. Demokratinė mažuma anksčiau ar vėliau išsigimsta.*

Pagrindiniai žodžiai: *absenteizmas, demokratinė neodauguma, įgaliojimų valdyti delegavimo di-versifikacija, naujas politinio darbo pasidalijimas, politinis dalyvavimas, postdemokratija, rinkimai.*

Keywords: *absenteeism, democratic neo-majority, diversification of delegation empowering to govern, new work sharing of politics, political participation, post-democracy, elections.*

Problema

Priešingai užtrukusioms socialinių mokslų pastangoms įrodyti didesnio dalyva-vimo politiniuose rinkimuose prasmingumą ir naudingumą, dalyvavimas demokrati-niuose rinkimuose menksta. Nedalyvavimas rinkimuose – absenteizmas daugumoje de-mokratijų yra ties kritine riba, o atskirose demokratijose jau net ne pavieniuose, ne

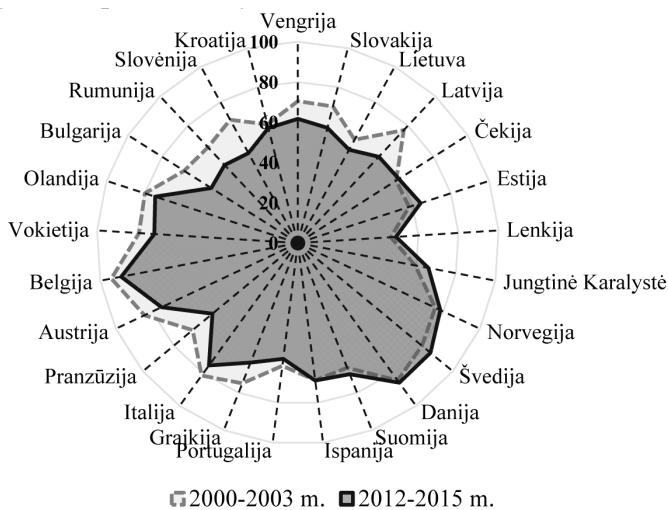
tik vietiniuose, bet ir nacionaliniuose rin-kimuose dalyvauja mažiau kaip 50 proc. rinkėjų. Didėjantis absenteizmas atkreipia dėmesį į demokratinės daugumos sampratą ir jos susidarymo technologijas – dabar tar-tum pakanka(?) rinkiminės daugumos. Bet ar tik rinkiminė dauguma yra pakankama demokratinio atstovavimo ir kito demokra-tijos principo – didesnio gėrio visiems pilie-

čiams sąlyga? Absenteizmo mastui didėjant visame pasaulyje, imperatyvus demokratijos saistymas su visų rinkimų teisę turinčių piliečių dauguma tampa problema. Tad koks dabarties politinių demokratijų ir visuomenės daugumos ryšis?

Ir valdančiųjų, ir bendrojo gėrio siekių legitimumo atžvilgiu visuomenės demokratinės daugumos nesusidarymas klasikinės demokratijos teorijos požiūriu prilygsta „žemės išslydimui iš po kojų“. Analogiškoje situacijoje atsiduria liberalios demokratijos teorija, kai nėra laikinai iš mažumų susidariusi, ir tokiu būdu kitų mažumų atžvilgiu negalinti išsivrauti, dauguma neturi visuomenės daugumos pritarimo. Anot P. Rosanvalono (2011), toks legitimumas, mažėjantis

nuo XX a. 80 –jų metų, kritinį tašką pasiekė XXI a. pradžioje. Taigi koks demokratinio politinio valdymo likimas, kai vis daugiau piliečių nedalyvauja rinkimuose?

Rinkėjų aktyvumas mažėja jau ne vieną dešimtmetį (Franklin, 2004; Riekašius, 2003; Gray, Caul, 2000), tačiau pastaruosiu metu absenteizmas tampa labiau negrįžtamas. Pastarieji keturi parlamentų rinkimų Europos demokratijose 2000-2015 m. periodai – 2000-2003 m., 2004-2007 m., 2008-2011 m. ir 2012-2015 m.¹ – byloja apie rinkiminio aktyvumo įvairovę ir apskritai menkstantį rinkėjų aktyvumą, išskyrus Šiaurės Europos ir Skandinavijos šalis, taip pat Jungtinę Karalystę, Estiją, Lenkiją, Čekiją; šiose šalyse rinkėjų aktyvumas išlieka

1 pav. Rinkėjų aktyvumas parlamentų rinkimuose 2000-2003 m. ir 2012-2015 m. (proc.)

¹ Iš analizuojamų kraštų tokia periodizacija nuosekliai netaikytina Prancūzijoje, kur pastarieji ketveri parlamento rinkimai vyko 1997 m., 2002 m., 2007 m. ir iš dalies Ispanijoje, kur pastarieji parlamento rinkimai vyko 2000 m., 2004 m., 2008 m. 2011 m. Straipsnis įteiktas spaudai iki Ispanijoje vykiančių eilinių parlamento rinkimų 2015 m. gruodžio 20 d.

2 pav. Rinkėjų aktyvumas parlamentų rinkimuose atskirose Europos demokratijų grupėse²

Europos demokratijų grupės		Vidutinis rinkėjų aktyvumas 2000-2003 m. / 2004-2007 m. rinkimuose (proc.)	Vidutinis rinkėjų aktyvumas 2008-2011 m. / 2012-2015 m. rinkimuose (proc.)
Senosios demokratijos	Austrija, Belgija, Italija, JK, Olandija Prancūzija, Vokietija	77,6 / 76,1	73,6 / 72,4
	Danija, Norvegija, Suomija, Švedija	76,7 / 77,8	79,6 / 80,1
Naujosios demokratijos	Ispanija, Portugalija, Graikija	70,7 / 71,6	63,7 / 60,9
Pokomunistinės demokratijos	Čekija, Lenkija, Slovakija, Vengrija	61,0 / 56,8	55,3 / 57,3
	Estija, Latvija, Lietuva	64,6 / 56,3	57,2 / 58,6
	Slovėnija, Kroatija	63,8 / 57,5	57,3 / 54,4
	Bulgarija, Rumunija	66,2 / 57,2	57,3 / 52,2

daugmaž stabilus arba nežymiai nenuosekliai didėja (1 ir 2 pav.)

JAV prezidento rinkimuose per pasitarusius 10 rinkimų rinkėjų aktyvumas neperkopė 60 proc. ir vidutiniškai siekė 53,7 proc. JAV parlamento tarpiniuose rinkimuose 2010 m. dalyvavo 40,9 proc., 2014 m. – 36,4 proc. rinkėjų. Kanadoje rinkėjų aktyvumas parlamento rinkimuose sumažėjo nuo 64,1 proc. 2000 m. iki 61,1 proc. 2011 m. Parlamentiniuose rinkimuose Japonijoje 2000-2005 m. dalyvavo vidutiniškai 63,9 proc. rinkėjų, 2009-2014 m. – atitinkamai 60,4 proc. rinkėjų. P. Korėjoje vidutinis rinkėjų aktyvumas parlamento rinkimuose 2000 m. ir 2004 m. buvo 58,6 proc., 2008m. ir 2012 m. – 50,2 proc.

Piliečių rinkiminis aktyvumas skiriasi senosiose ir naujosiose, taip pat ekonomiškai labiau ir mažiau išsivysčiusiose Europos demokratijose (LeDuc, Niemi, Norris, 2010).

Lietuvos Respublikos Seimo 2000-2012 m. rinkimuose dalyvavimas svyravo nuo 58,2 iki 46,1 proc. Lemtinguose Lietuvos politinei sistemai 2000 m. Seimo rinkimuose, lėmusiuose koalicinių vyriausybių pradžią, vienmandatėse apygardose laimėtojai surinko vidutiniškai 30 proc. apygardos rinkėjų balsų, o 2002 m. Prezidento rinkimuose dalyvavo I ir II turuose atitinkamai 52,7 proc. ir 51,0 proc. rinkėjų. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimuose rinkėjų aktyvumas sumenko nuo 73,7-70,5 proc. 1997-1998 m. rinkimuose iki 52,2-47,4 proc. 2014 m. rinkimuose (atitinkamai I

² Čia ir kitur skaičiavimai atlikti autoriaus, remiantis *The International IDEA Voter Turnout Website* – <http://www.idea.int/vt>, 2015 06 06. Įvertinti duomenys rinkimų, įvykusių iki 2015 m. birželio 30 d.

ir II rinkimų turuose). Betrūksta pasakyti: „Gera būtų, jei rinkimuose dalyvautų bent 50 proc. rinkėjų“.

Lietuva, priskirtina kritinio dalyvavimo rinkimuose šalims. Įsiskaitykime į Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 84 straipsnio 2 punktą, reglamentuojantį atitinkamos rinkiminės daugumos technologiją:

„Vienmandatėje rinkimų apygardoje išrinktu laikomas tas kandidatas į savivaldybės tarybos narius – merus, kuris pirmą kartą balsuojant gavo daugiau kaip pusę rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų, jeigu rinkimuose dalyvavo ne mažiau kaip 40 procentų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų. Jeigu rinkimuose dalyvavo mažiau kaip 40 procentų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų, išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris gavo daugiausia, bet ne mažiau kaip 1/5 visų į tos rinkimų apygardos rinkėjų sąrašus įrašytų rinkėjų balsų. Jeigu pirmą kartą balsuojant mero rinkimuose nė vienas kandidatas nesurinko reikiamos balsų daugumos, <...> šio įstatymo nustatyta tvarka rengiamas pakartotinis balsavimas dėl dviejų kandidatų į merus, gavusių daugiausia balsų pirmą kartą balsuojant.<...> Per pakartotinį balsavimą išrinktu laikomas kandidatas į merus, surinkęs daugiau balsų“ (Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas, 2014).

Teisiniu požiūriu tariamos demokratinės daugumos normos nustatymas žemiau tikrosios demokratinės daugumos yra juridinės technikos reikalas ir šia prasme ne ginčytinas. Sociologiniu ir politologiniu po-

žiūriais – tai valdančiųjų legitimumo stokos slėpimas ir rinkimų instituto bejėgiškumo pripažinimas.

Ne mažiau kaip 40 proc. rinkėjų dalyvavimas buvo nustatytas, tikriausiai, nesitikint, kad bus pasiektas 2007 m. ir 2011 m. savivaldybių tarybų rinkimų aktyvumo lygis – atitinkamai 40,16 proc. ir 44,77 proc. gyventojų, įrašytų į sąrašus rinkėjų. 2015 m. savivaldybių tarybų rinkimuose, pirmą kartą merus renkat tiesiogiai, pagrindinio balsavimo metu dalyvavo 47,17 proc. rinkėjų (VRK duomenys pagal merų rinkimų biuletenius). Į rinkėjų sąrašus įrašytų gyventojų parama merams svyruoja nuo 46,99 proc. Birštono savivaldybėje iki 15,76 proc., Šiaulių raj. ir 13,21 proc. Klaipėdos raj. savivaldybėse. Vidutinis piliečių, turinčių rinkimų teisę, merų palaikymas yra maždaug 25 proc. Daugiau kaip pusėje savivaldybių (31 –je) merai išrinkti „didžiosios“ mažumos, t. y. už merus balsavo mažiau kaip 25 proc. savivaldybės rinkėjų sąraše įrašytų gyventojų. Mažiau kaip 20 proc. sąrašo rinkėjų galiausiai už išrinktus merus balsavo 13 savivaldybių. Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio ir Alytaus merus rinkimuose parėmė atitinkamai 26,44 proc., 27,71 proc., 19,52 proc., 20,68 proc., 20,40 proc., 33,54 proc. gyventojų, įrašytų į rinkėjų sąrašus.³

Yra bandymų žemą rinkiminį aktyvumą Lietuvoje aiškinti sovietiniu palikimu. Didžiojoje dalyje senųjų Europos demokratijų

³ Skaičiavimai atlikti autoriaus, remiantis Lietuvos Respublikos Vyriausiosios rinkimų komisijos duomenimis –<http://www.vrk.lt>, 2015 05 20.

rinkėjų aktyvumui esant 20-25 procentiniais punktais didesniai, netrunkama teigti, kad postkomunistiniai kraštai dar nespėjo išsiugdyti tinkamos demokratinės politinės kultūros. Tokie lūkesčiai atrodytų viltingais, jeigu „tinkamos kultūros“ ugdymas vyktų aktyvėjant dalyvavimui rinkimuose. Dabar tokių faktų neturime, dabartinis procesas atvirkštinis – kuo labiau tolstame nuo sovietmečio, tuo mažiau dalyvaujame rinkimuose, politiniame gyvenime apskritai.

Demokratijos teoretikai svarsto, ar demokratijai pakanka rinkiminės daugumos ir valdančiųjų gebėjimo laikytis demokratijos principų nepriklausomai nuo rinkėjų aktyvumo, ar būtina laikytis visuomenės demokratinės daugumos imperatyvo net tada, kai rinkimuose nedalyvauja didžioji rinkėjų dalis. Demokratinės daugumos probleminės situacijos sprendimo dabarties teoriniuose konstruktuose galima išvelgti tris tendencijas. Vieni mokslininkai, teigiantys absenteizmo laikinumą, tebesiekia „nuvartyti“ piliečius į tradicinius rinkimus ir taip išgelbėti atstovaujamosios demokratijos teoriją; kiti – demokratinės daugumos reikalavimus minimizuoja iki dalyvaujančiųjų rinkimuose daugumos ir todėl ramiai stebi, kaip visuomenės daugumos išrinktą valdančiąją mažumą keičia visuomenės mažumos išrinkta valdančioji mažuma.; treči – nesitikėdami absenteizmo sumažėjimo, ieško, kuo ir kaip papildyti piliečių valios raiškos kiekybinio formalizavimo tradicinę techno-

logiją – rinkimus, kad demokratinis valdymas nenunyktų dėl didėjančio absenteizmo.

Mūsų tyrime politinio dalyvavimo samprata iš esmės ribosis tais dalyvavimo struktūros elementais, kurie pabrėžia piliečių, o ne politikų ir valstybės tarnautojų dalyvavimą, sykiu akcentuoja savanoriškumą, o ne įstatymų įgaliotą ar kitų galių nustatytą veiklą įtakojant valdančiuosius ir atskiras politikas.⁴

Moksliniai tyrimai ilgą laiką buvo susitelkę į nedalyvavimo rinkimuose priežasčių analizę ir rekomendacijas, kaip paskatinti piliečių rinkiminį aktyvumą arba rinkėjus tiesiog „nuvartyti“ į rinkimus. Čia visos priemonės geros: pilietinė pareiga, politinė lygybė, privalomas balsavimas, demokratijos „gelbėjimas“ ir „užkeikimas“ diktatūros pavojumi.

Manant, kad rinkėjai gausiau nedalyvaus rinkimuose ir tokiu būdu nenubrėš demokratinės daugumos kiekybinio kontūro, yra kelios alternatyvos: (1) mažumos renkami valdantieji laikosi demokratinio valdymo principų; (2) išmokstame kiekybiškai nustatyti piliečių, dalyvaujančių viešajame gyvenime kitais nei rinkimai būdais, politines preferencijas; (3) įsigali nedemokratija – demokratijos ir autoritarizmo supanašėjimo hibridas; (4) prasideda dedemokratizacija – antidemokratinio pobūdžio demokratijos principų ir praktikos atsisakymas.

Mes teigiame klasikinį dalyką: demokratija negalima be visuomenės daugumos daly-

⁴ Koncentruotai ir struktūriškai pilnaverčiai politinio dalyvavimo sampratos išdėstytos R. Riekašiaus (2011) studijoje.

vavimo politikoje. Visa kita – demokratijos tobulinimas nedemokratinėmis priemonėmis, pavyzdžiui, tokiomis kaip valdančiosios mažumos „autonomiškumo“ pateisinimas daugumą visuomenėje sudarančių „paprastų piliečių“ politikos neišmanymu. Ir tai visuomenėje, kuri vadinama ir informacine, ir žinių! Nors neskubėkime „paprastą piliečių“ išmokyti atsakingos politikos; kai vėliau (2.4. skirsnyje) susidursime su J. A. Schumpeterio (1998) kasdienės privačios ir viešos politinės piliečio veiklų perskyra, labai su nerimsime dėl savo optimizmo.

Taip, realiame pasaulyje demokratijos nėra visiškai demokratiškos, tam tikrais atvejais nutolusios nuo demokratijos kriterijų. R. Dahlas pažymėjo, kad net poliarchijos – daugumos demokratijos „yra toli gražu nuo to, ko reikalauja demokratijos kriterijai“ (Dahl, 1994; 237). Dabarties demokratijos ne be pagrindo kritikuojamas ne kaip artėjančios, bet kaip tolstančios nuo demokratijos kriterijų (Ritzi, 2014). J. Habermasas (1981) XX a. 9 –to dešimtmečio pradžioje suformulavo itin kritinį požiūrį į politinės demokratijos virsmą autoritariniu režimu ir technokratinės–nepolitinės valstybės kūrimąsi.

Demokratijos teorijos ir praktikos perspektyva viena – *demo* valdymas vardan bendro gėrio. Visi ir teorijos, ir praktikos pasitraukimai ar gaivališki nuklydimai nuo šio kelio, nesvarbu ar jie racionalūs ar iracionalūs, jei jie siekia išlikti demokratiniais, turi turėti grįžtamumo į tautos valdymo ir bendros gerovės siekimo kelią imperatyvą. Nesugebėjimas ar nenorėjimas laikytis „de-

mokratijos tako“ yra demokratijos esmės neigimas. Demokratinės politikos istorinės formos – jau kitas reikalas. Tautos atstovų valdymas – atstovaujamoji demokratija yra istoriškai reikalingas atsitraukimas. Kiek mokslas apsiriboja rinkimine dauguma, tiek jis yra ne demokratijos mokslas, o ribotos, ar net išsigimstančios demokratijos apologetika. Demokratijos teorija neturi įsijausti į visuomenės nesugebėjimo susidoroti su didesne tiesioginės demokratijos atsakomybe akcentavimą. Iki modernųjų informacinių komunikacinių technologijų (IKT) atsiradimo buvo plėtojamas demokratijų dydžio motyvas. Bet modernųjų IKT aplinkoje demokratijų dydis jau negali būti neginčytina tiesioginės demokratijos ribojimo sąlyga. Įsigalėjus modernioms IKT demokratijos teorija „apsiginklavo“ piliečių politinio informuotumo ir ypatingai politinių žinių stokos motyvu. Sparčiai augant piliečių profesiniam ir civilizaciniam raštingumui jau prasidėjęs trečiasis „bauginimo“ tiesioginės demokratijos atsakomybe etapas – politinio darbo pasidalijimo reikmių aktualizavimas.

Bet ar rinkiminės daugumos nepakanka atstovaujamųjų institucijų kokybei užtikrinti? Demokratinio politinio valdymo prigimties – įgaliojimų valdyti suteikimo ir sprendimų priėmimo vadovaujantis *demo* dauguma – požiūriu nepakanka, ypatingai tada, kai yra didelis nepasitikėjimas valdančiaisiais, o dalyvavimas politikoje kitomis formomis yra taip pat pasyvus. Žinoma, galima prielaida, jog demokratiškai nusiteikusiems piliečiams tapo nesvarbu, kiek iš jų dalyvauja keičiant valdančiuosius, svarbu,

kad valdantieji keičiasi, nes kaita suteikia geresnio politinio valdymo viltį. Jei valdančioji mažuma atstovaujamosiose demokratijose yra natūrali, tai didėjančio absenteizmo ir įgaliojimų valdyti nepertraukiamo perdavimo suderinamumas su politinio valdymo demokratiškumu tapo problema.

XXI a. pradžioje demokratiją pradėta gelbėti ne jos nykimo priežasčių aiškinimosi, bet jos tariamos ar realios transformacijos perspektyvų ieškojimu. Naujausia teorinė reakcija – postdemokratijos koncepcija. Naujausia praktinė reakcija – „takios demokratijos“ (*liquid democracy*) judėjimas.

Viena iš postdemokratijos perspektyvų apibūdinama taip:

„Postdemokratija privalo atsisveikinti su *demu*, paskelbti politiškai nesamu, jis atsidūręs tarp ekonominio būtinumo ir teisinio reguliavimo girnapusių“ (Rancière, 1995; 112). „Postdemokratinė visuomenė ir toliau išlaikys visus demokratijos bruožus <...>. Bet politikos energija ir gyvenimiška jėga sugrįš ten, kur buvo iki demokratinėje epochoje – negausiam elitui ir turtingoms grupėms, susikongravusioms aplink valdžios centrus ir siekiančios iš jų gauti privilegijas“ (Crouch, 2004; 6).

O atskirose šalyse klostosi vadinamosios „takios demokratijos“ judėjimas radikaliai kritiškai vertinantis atstovaują demokratiją ir teigiantis deleguojamos demokratijos perspektyvą. Radikalūs „takios demokratijos“ šalininkai svarsto, kaip pašalinti skirtį taro politikų ir piliečių, kaip kiekvieną pilietį

padaryti politiku. Žinomos pastangos analizuoti šio judėjimo, nors ir turinčio „žaidimo politika“ elementų (Behrens, 2014), patirtis ir problemas, nuo 2014 m. bandoma leisti žurnalą *The Liquid Democracy Journal*.⁵ Judėjimo pradininkė Vokietijos Piratų partija (*Piratenpartei*) ir kitos panašios politinės jėgos, dažniausiai apibūdinamos „kaire kairėje“, tačiau jos lokaliais atvejais praktiškai demonstruoja, kaip panaudojant modernias IKT galima plėtoti politinį dalyvavimą siekiant tiesioginės ir atstovaujamosios demokratijų *vis-à-vis*, kaskart keičiant šių demokratijos formų santykį. „Tokiai demokratijai“ daugiau reikia piliečių nei rinkėjų. Platesniuose ir nuoseklesniuose diskursuose panašios veiklos dažnai vadinamos postparlamentarizmu.

Demokratinio valdymo be nors kiek didėjančio elektorato problemos buvo iškeltos iki postdemokratijos teoretikų. Daug pasakantis R. Dahl'o apibendrinimas, suformuluotas XX a. 9 –to dešimtmečio pabaigoje:

„Net ten, kur rinkimuose dalyvaujama santykinai aktyviai, balsuotojų dauguma gali sumažėti iki įstatymų leidėjų mažumos. Nėgana to, balsuotojų mažuma kartais gali laimėti daugumą vietų. <...> Bet tokiu mastu, kokiu mes galime jį įgyvendinti, daugumos principas, net susilpnėjęs praktikoje, yra geriausias sprendimo būdas. <...> Iki tam tikros ribos. Tam tikromis sąlygomis daugumos valdžia gali būti taip susilpninta, kad mes pagrįstai galime teikti pirmenybę alternatyvai („mažumos valdžiai“ – V. L.). <...> Bet jei tam tikromis aplinkybėmis „mažumos valdžia“ geres-

⁵ *The Liquid Democracy Journal. On Electronic Participation, Collective Moderation and Voting Systems.* (<http://www.liquid-democracy-journal.org/>) ISSN electronic version: 2199-1758.

nė už daugumos valdžią, tada mes negalime sakyti, kad daugumos valdžios principas yra visada geriausias, ar ne?“ (Dahl, 1994; 198-199, 200-201).

Kitose knygos vietose R. Dahlas alternatyvą demokratijai apibūdina *kontrolės režimu*, kurio nevadina demokratija. Demokratijos teorijos autoritetas griebiasi „šiaudo“: reikalinga „atidi publika“ – gerai informuotų piliečių kritinė masė, pakankamai didelė ir aktyvi, kad kontroliuotų demokratinį procesą (Dahl, 1994; 450).

„Atidi publika, atstovaujanti kvalifikuotą paties demo vertinimą? Ši idėja, regis, prieštaringa. Bet nebūtinai. Tarkime, kad pažangi demokratinė šalis sukurtų „miniliaudį“ (*minipopulus*), susidedančią iš maždaug tūkstančio piliečių, atitinkamai parinktų iš viso demo. <...> Taigi kiekvienam svarbiam dienotvarkės klausimui galėtų būti sudaryta viena miniliaudis“ (Dahl, 1994; 451).

Bet dėl šių teiginių paties R. Dahlo nevadinčiau vėlesnės vienos iš prodemokratiškos postdemokratijos teorijos versijų pradininku; jis kategoriškai kritikavo meritokratiją, teigdamas, kad toks valdymas politinius sprendimus (įstatymų leidybą) atskiria nuo piliečių. O tai jau ne demokratija.

Taigi mokslinė problema išlieka demokratinės daugumos, kai rinkimuose dalyvauja vis mažiau rinkėjų, teorijos konstravimas. Problema ne tai, kad didėjant absenteizmui lyg neliks pačių rinkimų ir demokratijos. Vienu aspektu būkime J. Schumpeterio pasekėjai: valdo norintieji valdyti, klausimas tik tai, koku būdu ir kas tampa valdančiais? O valdančiųjų visada yra ir bus, tad bent patys siekiantieji valdyti ir jų artimieji

bei klientai rinkimuose dalyvaus. Svarbiausia, kaip pasiekti, kad piliečiai ne tik dalyvautų nustatydami kompetentingus valdančiuosius ir politinio valdymo mastą, bet taip pat įgalinančiai dalyvautų sprendžiamų viešųjų problemų svarstyme ir sprendinių alternatyvų atrankoje. Čia jau tik rinkėjų nepakanka. Perspektyviomis atrodo pastangos akcentuoti ne tik, net ne tiek vienkartinį dalyvavimą suteikiant įgaliojimus valdyti rinkimų metu, kiek dalyvavimą valdant, t. y. viešųjų problemų sprendinių svarstymą-balsavimą tarprinkiminiu metu, tokiu būdu diversifikuojant įgaliojimų valdyti perdavimą ir išvengiant įgaliojimų valdyti perdavimo pertrūkių. Tai galima vadinti politikos *politics* fazės minimizavimu ir susitelkimu į politikos *policy* fazės klausimus. Problema yra net ne tai, kokiomis politinio dalyvavimo formomis papildyti rinkimus, bet kaip patikimai, sykiu nepažeidžiant žmogaus teisių ir laisvių „nuskenuoti“ ir paversti formaliais pasirinkimais – neobalsais piliečių preferencijas kiek *politics*, tiek ir *policy* fazėje ir konstatuoti visuomenės daugumos ir mažumos skirtis. Pabrėždami visuomenės demokratinės daugumos ne tik *politics*, bet ir *policy* kilmę, tokią daugumą vadinkime neodauguma.

1. Visuomenė, individas, politika – visi kitokie. O demokratija?

Anot M. Castello, „<...> demokratiją – tokią, kokią ją įsivaizdavome praeitą šimtmetį, – ištiko krizė“ (Castells, 2006; 381). Autoritetingo dabarties socialinio mąstytojo išvada skatina trigubą klausimą apie tai, kas

nutiko su demokratija šiame šimtmečiuje: (1) ar visuomenės demokratinė dauguma tampa mažiau reikalinga dabarties demokratiniam vadinamam politiniam valdymui; (2) ar demokratinės daugumos tiesiog ontologiškai nėra pačioje modernioje visuomenėje; (3) ar tiesiog neturima patikimo būdo visuomenės daugumai nustatyti, t. y. nesugebama atpažinti visuomenės daugumą?

Kadangi šiame tyrime vadovujamės klasikiniu principu – demokratija negalima be visuomenės daugumos, turėtume aktualizuojame šio trigubo klausimo trečiąją dalį. Bet reikalas tas, kad jokia klasika negarantuoja jos principų veikimo sąlygų pastovumo. Tad ir pirmosioms dviem klausimo dalims turime skirti dėmesį.

1.1. Kitokia socialinė tikrovė. Kitokia metodologinė žiūra

Kai didėjantis absenteizmas apibūdina mas, kaip demokratinės daugumos pabaigos požymis, tai tokia analizė vadovaujasi klasikine deterministine ir pusiausvirų, paprastai, uždarų sistemų metodologija: *paprastumas – stabilumas – pusiausvyra – universalumas – tvarka* ir neatkreipia dėmesio į kitą metodologinę seką: *sudėtingumas – nestabilumas – svyravimas – unikalumas – netikrumas*. Tai – greitai kintančių sąveikų, naujų prieštaravimų takus žmonių pasaulis. Šiuos, lyg ne šiame straipsnyje dėstytinus, dalykus pabrėžiame todėl, kad demokratijos teorija daug žino apie „tvarkingas“ demokratinės sistemas, bet turi menką supratimą apie demokratijas – senąsias ir naujas, atsidūrusias civilizacinio netikrumo aplinkoje.

Šį straipsnio skirsnį pradėdami teigdami grėsmių demokratijai dualumą: ir keičiantis socialinei tikrovei, ir keičiantis socialinės tikrovės pažinimui.

I. Wallersteinas (1999) savo knygos pavadinimu *The End of the World as We Know It. Social Science for the Twenty-First Century* taikliai apibūdina du naujus reiškinius: ir kitokią socialinę tikrovę, ir kitokius socialinius mokslus. Jis kreipiasi į gamtamokslinės nestabilių sistemų teorijos elementus (Wallerstein, 2004) ir neigia ilgalaikį įsitikinimą, kad klasikinė nomologija yra nepasiekiamas tik socialiniams mokslams. Anot I. Prigogine (1984, 2006), pasaulyje – gamtoje ir visuomenėje vyrauja nestabilumas, pertraukiamumas, pastovi tėra fluktuacija. A. Giddenso (1984) socialinės tikrovės struktūravimo teorija, C. Gulbenkiano socialinių mokslų pertvarkymo komisijos pranešimas *Atverkime socialinių mokslų gelmes* (2002) skatina socialinius mokslus būti pakantesniais visumos neaprepiamumui ir atidesniais permainingai atsitiktinumams, fluktuacijų padariniams ir net bifurkacijai, kai nežinia, kuria linkme pasuks sistema, koks apskritai jos likimas: ar ji taps chaotiška ir tokiu būdu save naikins, ar pereis į kitą sudėtingesnės organizacijos lygį ir toliau sėkmingai funkcionuos. Tokios prieigos šalininkai mano, kad kaitos padariniai nėra nei iš anksto nulemti, nei gali būti grįžtami. Negrįžtamumas reiškia, kad neperžengiama praeities riba, į kurią atsiremia bet koks socialinės tikrovės restauravimo bandymas. Nors žmonių pasirinkimai, vykstantys konkreciu laiku, gali būti ir paprastai yra įta-

kojami praėjusio laiko (įvykių, idėjų), bet praėjęs laikas keičiasi pagal „laiko strėlės“ principą ir įvykiai susikaupia galutiniame taške – pasirinkimo laike.

Civilizacinio netikrumo kontekste įtikinamai skamba į vandenį du kartus neįbridusio graiko istorija. Tad ir mums ne tik įdomios, bet ir svarbios XX a. demokratinės daugumos ilgėtis nereikia, XXI a. demokratinė dauguma bus kitokia. Tačiau bet kuriuo atveju – dauguma, arba ilgainiui – ne demokratija.

Šiandienos moderniąją socialinę tikrovę, kurią pavadinkime iš U. Becko (1986) ir A. Giddenso (2000) pasiskolintais atitinkamai *kitokios modernybės* ir *brandžios modernybės* terminais, reprezentuoja:

I. Sudėtingas ir nepusiausviras socialinis bendrabūvis, nemažiau sudėtingi jo santykiai su bio – ir technosferomis. Visuomenės būtis, socialinių santykių spektrą papildė ekologinio tvarumo, DNR iššifravimo, genų inžinerijos, ryšių su kosmosu, lyties „ieškojimo“ realijos. Nepusiausvira sistema kuria naujas struktūras, paprastai sudėtingesnes. Sudėtinga visuomenė tampa ekspertinių sistemų visuomene (Giddens, 2000). Ekspertų žinojimo įsigalėjimas sukuria grėsmes: moralės vietą užima mokėjimas ir nelieka kitų autoritetų; technokratizmas išstumia mažoritarinę politiką, tarpsta nemažoritarinis valdymas, o įgalioti politiniai atstovai, priimdami sprendimus, dažniausia atkartoja ekspertų

nutartus sprendimus. Nemažoritarizmas keilią skinasi dėl politikos sudėtingumo priežasties ir operatyvaus, net nebūtinai sėkmingo viešųjų problemų sprendimo reikmių.

II. Greitėjanti, nekantraujanti, todėl kupina nenumatytų rezultatų, rizikinga kaita (Beck, 1986). Tokios spartos ir daugybės nelauktų rezultatų visuomenės istorijoje nebūta. Praeities ritmai daugiau mažiau sutapdavo su žmogaus ritmais; žmogui pavykdavo gyventi santarvėje su jam tekusiu laiku. Bet to nėra dabar. Greitėjančiai visuomenei, be kita ko, būdingas menkėjantis praeities vaidmuo ir veiklos procesai, pralenkiantys mąstymo procesus. Kad veiklos procesai pralenkia mąstymo procesus įtakos turi informacijos saugojimas ir sklaida skaitmeninėmis technologijomis. Greita kaita nėra savaime suprantama visuomenės tobulėjimo sąlyga, kadangi menkina praeities išsaugojimo svarbą; praeities patyrimai netenka anksčiau turėto vaidmens. Sykiu užmarštyje paliktos praeities būsenos neretai „išrandamos“ jau artimiausioje ateityje. Bet dabartyje pirmąja tie, kurie greitai keičiasi, o ne tie kurie saugo pasiektas būsenas. Greitėjančioje visuomenėje rinkimai ir mažoritarinis sprendimų priėmimas tampa „per lėtai“ politikos mechanizmais.

III. Refleksyvumas⁶ – sąmonės formų ir veiklos mechanizmų neperskiriamas ryšis, o taip pat jo trūkių savivoka, vertinant savo patirtis lyg „iš šalies“. Anot A. Giddenso,

⁶ Terminu, nors jau plačiai naudojamo socialiniuose moksluose, pasitelkimas iš kitos mokslo srities, kaip visada, nėra neginčijamas. Dėkoju profesoriui Algimantui Valantiejiui už pastabas *refleksyvumo* ir *reflektyvumo* terminijos klausimais.

„<...> dauguma socialinės veiklos aspektų ir materialūs santykiai su gamta visą laiką peržiūrimi atsižvelgiant į naują informaciją arba žinias. Tokia informacija arba žinios yra ne šalutinis modernių institucijų atžvilgiu, o jas konstituojantis dalykas“ (Giddens, 2000; 34). Modernybės refleksyvumui suteiktina tikrovės perkūros atsižvelgiant ne į bet kokią, bet į naują žinojimą prasmę.

Refleksyvumas, esant modernių IKT sukurtoms refleksyvumo refleksijos galimybėms, stipriai įtakoja minties ir veiksmo santykį, gal net normalizuoja minėtąjį jų „prasilenkimą“ sudėtingoje ir sparčioje visuomenėje.

Apskritai, naujas žinojimas plečiasi, tikrovės perkūra paliečia visas gyvenimo sritis. Tokiu būdu, vykstant „refleksyviai modernizacijai“, kuriama „kitokia modernybė“ (Beck, Giddens, Lash, 1994), „reflektyvi demokratija“ (Goodin, 2003).

IV. Realus virtualumo kultūra (Castells, 2005) – elektroninė komunikacija, interaktyvi tinklaveika ir virtualios bendruomenės, neabejings viešiesiems reikalams. IKT revoliucija esmingai keičia žmonių bendravimą. M. Castellso (2005) informologizmas ir tinklinės visuomenės išvalgos yra veiksmingi modernių visuomenių ir politinių procesų analizės instrumentai. „Tinklaveikos visuomenė“ aiškina ne tiek sociumo ontologiją, kiek sociumo sąitų išlikimą dabarties „išcentrinių“ tendencijų aplinkoje. Tinklinė visuomenė sykiu yra ir medijų visuomenė; visuomenę palaiko medijų kuriami vaizdai ir pasakojimai. Medijos tapo politikos erdve, nors tai dar nereiškia, kad jos suvaldė

politiką. Bet medijos diversifikuoja masinę auditoriją ir formuoja atskirų visuomenės narių nuomonę, net sukuria tai, kas vadinama „visuomenine nuomone“. Modernių medijų sandūra su senosiomis politikos organizacinėmis formomis yra fundamentalus demokratijos krizės šaltinis (Castells, 2006).

Atrodo, kad modernių IKT, medijų apsuptyje nedalyvauti politikoje jau neįmanoma. Tad gal teisūs tie, kurie sieja nedalyvavimą rinkimuose su protestu, kaip pagrindine dalyvavimo politikoje forma? Nesku būdami atsakyti į šį klausimą pastebėkime, kad „neišvengiamas dalyvavimas“ tiesiogiai nereiškia atidaus kompetentingo dalyvavimo politikoje.

V. Nauja gyvenimo individualizacijos ir komunitarizacijos prieštaravimo – šio visuomenės socialinio *perpetuum mobile* -modifikacija. Vienas kitą ribojančių ir sykiu skatinančių socialinio gyvenimo kūrybos procesų prieštaravimui dabar būdingas individualizacijos arba visuomenės „išcentrinės jėgos“ vyravimas. Individualizacijos tendenciją U. Beckas (1986), A. Touraine (1998) apibūdino „sugrįžusio individo (subjekto)“ terminu. Ypatingai savi pakankamu tapo „skaitmeninis individas“. Svarbu, ar savi pakankamas ir demokratiškas individas yra vienas ir tas pats individas. Individualios tapatybės tendencija net bando atsispirti globalizacijos tendencijai. Iš tikrųjų tokių individų visuomenė panaši į R. Putnam (2000) „žaidžiančių vienišių visuomenę“ arba į P. Rosanvallon (2011) „partikuliarinę visuomenę“ su „subyrėjusia bendra valia ir decentralizuota demokratija“. Bet žinant apie

viena kitą ribojančios ir nemažiau skatinančios individualizacijos ir komunitarizacijos prieštaravimo nepusiausvirumą, galima prognozuoti, kad dabartiniai individualizacijos kraštutiniai anksčiau ar vėliau suteiks, o gal jau suteikia pagreitį komunitarizacijai – visuomenės „įcentrinei jėgai“.

VI. Politikos masto nepastovumas (Beck, 1993). Žinant, kad politinė veikla yra viena netobuliasių žmogaus veiklų, didesnio dėmesio vertas politikos saiko klausimas. Bet viešųjų problemų gausa ir konfliktiškumas „neatšaukia“ politinio tarimosi poreikio. *Kitokios modernybės* visuomenei nepakanka valstybinės politikos formos, jai reikia pilietinės politikos – subpolitikos (U. Becko terminas). Tai suteikia naują turinį valstybės ir visuomenės santykiams: subordinaciją keičia tolerancija. Nors iš tikrųjų yra pamiršta, kad valstybė yra visuomenės funkcija; valstybė dabar „išsižeidusi“, kad visuomenė bando bendrus savo reikalus tvarkyti ne tik valstybės, bet ir pilietinės visuomenės – subpolitikos instrumentais.

Radikali politikos masto nepastovumo samprata koduojama *postpolitikos* arba „*nepolitinės politikos*“ koncepcijoje. *Postpolitika* siekiama aprėpti daugybę dabarties politiškumo charakteristikų. Kuriamas technokratinio-vadybinio racionalumo iliuzijų pertekęs politinio valdymo modelis; toks politinis(?) valdymas tampa lyg nepriklausomas nuo politinių interesų įvairovės ir jų konfliktų, o politinis dalyvavimas tampa neaktualus (Kohler-Koch, Quitkat, 2013).

Dabarties modernios socialinės tikrovės bruožus maga apibendrinti K. R. Popperio

(1992) „atvirosios visuomenės“ idėja, plėtojama mūsų paminėtų ir kitų įtakingų dabarties mąstytojų. Nors pastarųjų darbuose nuorodos į K. R. Popperį yra retos, tačiau būtent jis konceptualizavo visuomenės pastovios parengties naujovėms, kurių dėl ribotų žinojimo galimybių ir pastovios žmonių savikūros negalima iš anksto numatyti, idėją. *Sudėtingume, nestabiliame, netikrumo* pasaulyje „atviros visuomenės“ idėja reiškia visuomenės pasirengimą netikėtumams, gebėjimą kurti gyvenimą kaskart naujai, priimti ir spręsti lokalius ir civilizacinius iššūkius be jokių išankstinių nuostatų ir istorinių kompleksų (Laurėnas, 2003). Tokioje socialinėje tikrovėje pastovu yra nepastovumas-nepusiausvyra.

Fundamentali pažeidžiamo pastovumo-pusiausvyros priežastis dabarties socialinės sistemos yra netobula informacija ir jos sklaidos netolygumas (Stiglitz, 2008). Tai – nauja nelygybės priežastis. Nelygybė, glūdinti informacijoje ir žiniuose, yra didžiausias nelauktas modernybės raidos rezultatas. Bet nepriklausomai nuo šio naujo emancipacinio motyvo, pagrindinis vaidmuo dabarties pasaulyje tenka žinioms, t. y. informacijos panaudojimui konkrečioje veikloje. Brandžios modernybės visuomenė turėtų būti vadinama ne informacine, bet žinių visuomene.

1.2. Du kategoriški demokratinės daugumos uždavinio sprendiniai

Tokių dabarties bruožų (I-VI) kontekste mus dominantis demokratinės daugumos uždavinys turi du kardinaliai skirtingus sprendinius. Vieno sprendinio seka to-

čia: demokratinė visuomenės dauguma nei galima, nei reikalinga. Vadinamoji „mandato teorija“ – panašią į save atstovų rinkimas – užleidžia vietą „patikėtinio teorijai“. Pastaroji teigia politinių procesų sudėtingumą, sparčius pokyčius, didelius politinės informacijos srautus ir ribotas rinkėjų galimybes juos suprasti, juolab paversti politinėmis žiniomis. Vis daugiau politinių sprendimų negali būti numatomi ir pateikiami politinių partijų rinkiminėse programose iš anksto, todėl turi būti renkami atstovai, kurie turi galimybę ir teisę operatyviai keisti viešųjų problemų dienotvarkę ir jų sprendinius. Taigi politinė demokratija galima be daugumos.

Kito sprendinio seką tokia: demokratinė visuomenės dauguma ir reikalinga, ir galima, nes priešingu atveju tai nebūtų demokratija. Šią seką mes plėtosime teigdami, kad demokratinė dauguma galima net didėjančio absenteizmo aplinkoje, jeigu (a) neatlėgsta politinis dalyvavimas kitomis formomis, (b) piliečiai kaskart pasirenkę papildomoms naujos laikinos daugumos sudarymo pastangoms; (c) yra bendra valia ir technologinės galimybės apčiuopti („nuskenuoti“) – neobalio forma – naujojo, daugiau tinklinio ir virtualaus politikos dalyvio politines preferencijas.

Demokratinės daugumos susidarymui svarbus refleksyvus individas. Svarstydamas apie refleksyvumo istoriją, netikėtai sau pačiam, sugrįžau prie Platono demokratijos kritikos. Nesu žinovas, kad galėčiau spręsti, ar Platonas buvo „nepataisomas“ demokratijos kritikas. Bet netapatindami refleksyvu-

mo su tiesos žinojimu, vis tik galime teigti: kiek refleksyvumas tampa vis didesnio piliečių skaičiaus požymiu, tiek demokratija mažiau kritikuotina iš Platono pozicijų. Nors dėl refleksyvumo masto nesutariama. A. Giddensas (2000) yra daugiau masinio refleksyvumo šalininkas, o M. Castells'as (2006) linkęs manyti, kad refleksyvumas yra daugiau elitų priedermė. Maga tapti A. Giddenso šalininku – juk refleksyvumas tarpsta nepaprastai išaugusių informacijos ir žinių srautų aplinkoje, tačiau žinant informacijos pasiskirstymo netolygumo realijas – tampa atidesnis M. Castellso pastebėjimui.

Konstatuodami didelius socialinės tikrovės pokyčius, negalime nepastebėti, kad „naują žiūrą“ į socialinę tikrovę (*sudėtingumas – nestabilumas – svyravimas – unikalumas – netikrumas*) trikdo „senieji“ klausimai. Z. Baumano (2000; 2007) „takios modernybės“ (*liquid modernity*) – per sparčios gyvenenos, žmonių trapių santykių, gyvenimo politikos kritika grąžina mus prie klausimo apie sociumo įvairovės vientisumą-suderinamumą.

Socialinių mokslų primiršta konfliktologinė metodologija – skirčių priešingybės ir vienovės žiūra – palaiko visuomenės idėją. Konfliktai nesaisto (todėl jie ir sprendžiami), bet konfliktai atspindi jų dalyvių bendrabūvio prieštaravimus, kurie kiek sprendžiami, tiek ir naujai kyla. Politika susideda iš konfliktų.

A. Touraine (1998), nekonfrontuodamas su R. Dahrendorfo (1996) „moderniuoju socialiniu konfliktu“ modernaus konflikto agentais vadina socialinius judėji-

mus – kolektyvinius veiksmus, siekiant tam tikrų socialinių tikslų. Socialinių judėjimų kilmės priežastys glūdi esminiuose konfliktuose, pav. darbo santykių, socialinio saugumo, socialinių statusų, lyčių santykių, etninės tautinės tapatybės, ekologinio tvarumo, taikos išsaugojimo ir kituose.

Privalu atkreipti papildomą dėmesį į socialinių judėjimų reikšmingumą. Viena vertus, kai valstybė jau negali būti visuomenės telkėja, ne todėl, kad valstybė „nusilpo“, bet pirmiausia todėl, kad visuomenė tapo kitočia, socialiniai judėjimai yra pilietinės visuomenės raiška, aktyvios ir daugiau mažiau ilgalaikės pastangos keisti socialinę tikrovę įtraukiant į politiką nereprezentuojamos visuomenės dalies, kartais labai didelės, interesus (Tilly, 2004), kurie yra ignoruojami. Bet šios pastangos pasižymi netolydumu. Socialiniai judėjimai paprastai neina valstybės valdžios svertų siekimo keliu ir tokiu būdu distancijuoja su politinėmis partijomis, kurių funkcionalumo stoka didžiąja dalimi paskatina socialinius judėjimus. Socialinių judėjimų dalyviai nelinkę perduoti įgaliojimų valdantiesiems, greičiau linkę deleguoti savo atstovus deryboms su oficialiais institutais. Socialinių judėjimų veiklos dažnai susijusios ne su tiesioginiu dalyvavimu, bet su pastangomis įtakoti visuomenės, jos atskirų socialinių grupių nuostatas viešaisiais klausimais. Kita vertus, socialiniai judėjimai reikšmingi kaip kolektyvinės tapatybės atvejais, esant daugiavektoriai nepasitikėjimui. Kaip kolektyvinės tapatybės socialiniai judėjimai angažuoti piliečių susitelkimams ir šia prasme yra įtrauki politinio proceso dalis.

Ekskursą į iš tikrųjų labai margų, neretai tiesiogine žodžio prasme marginalizuotų ir prieštaringų, bet neatlėgstančių socialinių judėjimų „arealą“ atlikome tikėdamiesi jų kolektyvinio tapatumo funkcionalumo (a) suteikiant įvairove turtėjančiam sociumui vienovę gijas; (b) palaikant trūkinėjančius valstybės ir visuomenės saitus, nukreipiant pastangas kiek į visuomenės, tiek į valstybės institutus; (c) stumiant iš politinės arenos dabarties tendencijoms vis mažiau adekvačias politines partijas; (d) ieškant visuomenės daugumos agentų.

Viso to tikimės, tačiau reali situacija politiniame dabarties visuomenių ir valstybių gyvenime dažniausiai apibūdinama susvetimėjimo ir nepasitikėjimo, vadinasi, taip pat ne visuomenės vientisumą, ne visuomenės ir valstybės santykių tvarumą palaikančiomis charakteristikomis. O juk pasitikėjimas yra esminis sociumo atributas (Giddens, 1984); nepasitikėjimas griaua socialinius saitus. Ch. Tilly (2004; 2007) daug nuveikė kurdamas tarpasmeninio pasitikėjimo tinklą ir jų integravimo į politiką, kaip vienos iš svarbių demokratijos sąlygų, teoriją. Pasitikėjimo tinklai (šeimyniniai, profesiniai, kultūriniai ir kiti) labai atsargūs santykių su valstybe požiūriu, todėl jų integravimasis į politiką, kalbant mūsų terminais, vyksta subpolitikų būdu. Reikia pripažinti, kas subpolitikos, kaip pilietinės visuomenės raiška, dar netapo pakankamai tvirtu atsvaru valstybės politikai sprendžiant viešąsias problemas, o politinis valdymas išlieka politinės mažumos reikalu.

Išdava tokia – modernioji daugybinių-pliuralistinė, įvairove pertekusi visuomenė

nėra *per se* daugumų visuomenė, bet ji nėra antagonistiška socialinės tvarkos atvejams, reikalingiems daugumos. Dauguma brandžios modernybės visuomenėje galima, bet neišvengiamai laikina ir kaskart naujai kuriama, vis dažniau masinio virtualaus tinklo būdu. Dauguma reikalinga, pabrėžiame, papildomų, pageidautina refleksyvių pastangų; minios ir vadinamojo „demokratinio“ instinktų nepakanka, nors ir jie išlieka.

Tad politika, grindžiama demokratinės daugumos principu, modernioje visuomenėje nėra savaime suprantamas dalykas. Net autoritetingas demokratijos teoretikas R. Dahlas, kaip jau esame pažymėję, neatmetė demokratinės daugumos nesusidarymo galimybes. Jis nevenė valdančiosios mažumos, kuri gebėtų laikytis valdymo visų žmonių labai principo net geriau, negu jo laikytusi liaudis, jeigu valdytų pati, alternatyvos aptarimo. Tačiau pažymėjo, kad esamos valdančiosios mažumos teorijos ir pats faktas patvirtina politinės nelygybės egzistavimą ir pažeidžia demokratijos principus bei neleidžia realistiškai suvokti demokratijos ribų ir galimybių (Dahl, 1994; 370-371).

Demokratinės mažumos valdymo teoriniai konstruktai politinę tvarką palieka atvirą nereguliariam piliečių dalyvavimui politikoje. Praktinės politikos lygmenyje demokratinė mažuma net smerkia rinkėjų nedalyvavimą politiniuose rinkimuose. Tačiau ši mažuma tėra tik pakanti piliečių dalyvavimui politikoje kitomis konvencinėmis formomis, įgalinančiomis išrinktųjų atstovų priimamų politinių sprendimų (įstatymų leidybos) įtakojimą ir kontrolę, ir visomis

išgalėmis priešinasi piliečių dalyvavimui politikoje nekonvencinėmis – demonstracijų, streikų ir kitomis formomis. Abiem atvejais (ir pakantumo, ir priešinimosi) valdančiajai mažumai po politinių rinkimų net rinkiminės daugumos iki kitų rinkimų nereikia. Visa tai reiškia, kad demokratinė mažuma gali išsigimti, nes jai gali trukdyti demokratinės procedūros ir vertybės.

Aiškumo vardan pastebėjime, kad politinis valdymas yra demokratiškas, kai: (1) piliečių valios raiškos procesas yra laisvas ir lygus, (2) politinis procesas yra skaidrus ir adekvatus visuomenės daugumos interesams – siekiama daugiau gerovės didesniai žmonių skaičiui; (3) visuomenės dauguma suteikia įgaliojimus valdyti (nustato valdančiuosius) reguliariai ir esant norinčiųjų valdyti konkurencijai.

1.3. Naujas absenteizmo faktas ir jo teorinės eksplikacijos atvejis

Mokslui žinoma, kad apie politiką mažiau informuoti ir mažiau žinantys piliečiai yra retesni rinkimų dalyviai. Bet negalime pasakyti, kad modernios visuomenės tampa mažiau informuotos ir žinančios apie politiką, o tuo tarpu absenteizmas didėja. Dar neįrodyta, kad gausi informacija ir fundamentalus žinojimas apie politiką yra dalyvavimo politikoje, taip pat rinkimuose imperatyvus veiksnys. Atskiri mokslininkai pažymi, kad labiau informuotų ir daugiau žinančių piliečių rinkiminė veikla negali būti apibūdinta tik aktyvaus dalyvavimo kategorijomis (Barrels, 1996; Lupia, McCubbins, 1998).

Mažumos demokratinio valdymo be demokratinės daugumos pritarimo perspektyvomis verčia abejoti vienas naujas faktas – labiau išsilavinusių, daugiau žinančių piliečių, potencialių ekspertų, potencialios meritokratijos didėjantis nedalyvavimas rinkimuose. Amerikiečių mokslininkai P. R. Abramson, J. H. Aldrich, D. W. Rohde (2002) šį faktą konstatavo JAV 2000 m. rinkimuose. Vokiečių mokslininkų J. Falter ir H. Schoen, (2005) sudarytame rinkimų tyrimų žodyne teigiama, kad nedalyvaujančių rinkimuose skaičius sparčiau auga sluoksniuose, kurie pastoviau domisi politika, nei tuose sluoksniuose, kuriems domėjimasis politika yra greičiau atsitiktinis dalykas; politiškai suinteresuoti piliečiai sudaro vis stipresnę nedalyvaujančių rinkimuose grupę, nors, žinoma, ši grupė dar nėra dauguma tarp nedalyvaujančių rinkimuose.

Šie pastebėjimai nereiškia paradigmos telkimosi, bet jau yra naujos absenteizmo tyrimų krypties užuomazgos. Dar stokojama mokslinių tyrimų, konstatuojančių, jog dalis elektorato, nemažiau už įstatymų leidėjus išmanančio viešuosius reikalus, rinkimams net ne abejinga, nedalyvavimu juose net ne protestuoja, o tiesiog elgiasi racionaliai.

Su šiuo faktu norime susieti savąją informuotumo-dalyvavimo barjero idėją – ne tik informacijos ir žinių stoka, bet ir jų tam tikras pakankamumas gali riboti politinį dalyvavimą, taip rinkimuose (Laurėnas, 2014a). Tokią idėją formuluojame analizuodami schemą: informacija – žinios – kompetencijos – (ne)dalyvavimas. Šioje schemeje ypatingai išskiriame žinias – žinoti, vadinasi,

išbandyti ir spręsti pačiam. Demokratinė aplinka – diskusijų atvirumas, skatindama informacijos–žinojimo kombinacijų įvairovę, padeda individui teisingiau apsispręsti viešuosiuose reikaluose. Mūsų neturėtų trikdyti „paprasčio piliečio“ sindromas. Taip, ekspertinis žinojimas nėra kiekvieno piliečio priedermė, tačiau brandžios modernybės ypatumas yra tai, kad ekspertinis, taip pat politinis žinojimas tampa labiau prieinamas kasdienybėje (Giddens, 2000).

Informuotumo-dalyvavimo politikoje barjeras reiškia refleksyvaus demokratiją palaikančio nedalyvavimo rinkimuose galimybę. Refleksyvūs piliečiai rinkimuose gali dalyvauti ribotai, pirma, todėl, kad suvokia, jog gausi informacija apie viešąsias problemas nėra nei pilna, nei sistemiška, antra, ši informacija apie viešąsias problemas gali būti ribotai transformuojama į žinojimą – viešosios veiklos kompetentingumą; trečia, tokie piliečiai suvokia, kad dalyvavimas stokojant informacijos ir žinių yra pavojingas nenumatytais padariniais; ketvirta, informuoti ir žinantys piliečiai suvokia viešųjų problemų sudėtingumą bei politikos netobulumą ir nesitiki tobulesnių naujų politinių sprendimų; penkta, tokie piliečiai supranta, kad už atstovų išrinkimą (*politics*) svarbiau yra konkrečių viešųjų problemų sprendimas (*policy*).

1.4. Dalyvavimo ir svarstymo demokratijos teorijų „pasirengimas“ absenteizmo protrūkiui

Negalėtume teigti, kad naujos absenteizmo tyrimų krypties perspektyvą gožia teori-

niai konstruktai, sureikšminantys politinių rinkimų institutą, „žinantys“, kad dorotis su absenteizmu galima tik sugražinant rinkėjus į rinkimus. Dalyvavimo ir svarstymų demokratijos teorijų šalininkai jau nėra tokie kategoriški. Dalyvavimo demokratijai suteikta demokratijos istorinių formų sintezės prasmė, kai neeskaluojant tiesioginės demokratijos siekiama visų politinio proceso dalyvių bendradarbiavimo, neapsiribojant atstovų rinkimo procedūra, bet paliekant galimybes daryti jiems įtaką kitais būdais ar kitaip bendrai dalyvauti priimant politinius sprendimus. Bendradarbiavimo motyvas dalyvavimo demokratijos teorijoje toks stiprus, kad net bandyta pakeisti dalyvavimo teorijos pavadinimą, o perėjimą nuo atstovaujamosios prie bendradarbiavimo demokratijos pavadinti viena iš amžių sandūros meta tendencijų (Naisbitt, Aburdene, 1990). Anksčiau dalyvavimo demokratijos teorijos autoriai, matyt, paskutiniai dar bandė „grąžinti“ rinkėjus į rinkimus, sykiu pabrėždami, kad klausimas apie demokratijos likimą didėjant absenteizmui, nėra klausimas apie demokratiją be pilietinio dalyvavimo. Ilgainiui „nesugrįžtančių“ į rinkimus rinkėjų fakto slegiamuose teoriniuose ieškojimuose prasidėjo slinktis: dalyvavimo demokratijos teorijos paribyje susiklostė svarstymų demokratijos teorija, kuri demokratinio politinio valdymo imperatyviai nesieja su masiškesniu dalyvavimu rinkimuose (Dryzek, 2010; Elster, 1998; Fishkin, 1991, 2009; Tilly, 2004, 2007). Svarstymų demokratijos teorija dėmesinga porinkiminiams politiniams procesams ir nesureikšmina „tautos atstovų“

atrankos – politinių rinkimų. Dalyvavimo demokratija numano išipareigojantį piliečių išitraukimą į politinių sprendimų priėmimą, dalyvavimą balsavime, o svarstymų demokratija – pabrėžia patį dalyvavimą politinių sprendimų svarstyme, kuris dar nereikia sprendimo priėmimo. Tačiau ir dalyvavimo, ir svarstymų demokratijos teorijos nevengia tradicinių teiginių apie labiau išprususių rinkėjų didesnę rinkiminį, apskritai politinį aktyvumą.

Sudėtinga suderinti dalyvavimo ir svarstymų demokratijos privalumus, abiem būdingas valdančiųjų ir valdomųjų vertikalinių santykių keitimo labiau horizontaliais santykiais modeliavimas, tačiau tuo pačiu metu abiem būdingas abejojimas piliečių politinėmis kompetencijomis. Pastarąją prasmę svarstymų demokratija pranašesnė, kadangi tiesiogiai nepadidina netobulų sprendimų rizikos, o diskusijose piliečių politinės kompetencijos tik tobulėja (Fishkin, 2009).

Šios teorijos suformulavo demokratijos perspektyvą, susietą ne tiek su daugumos dalyvavimų rinkimuose, kiek su dalyvavimų politikoje apskritai. Demokratijos perspektyva išlieka net tada, kai piliečiai masiškai nedalyvauja rinkimuose. Būtent tokia kontekste vertinu konvencinio arba sisteminio politinio dalyvavimo formų sąrašo išplėtimą, į kurį „aktualioje redakcijoje“ nepatenka tik kraštutinis protestas – įkaltų ir pastatų užgrobimas bei terorizmas (Dalton, 2004; Dalton, Wattenberg, 2000; LeDuc, Niemi, Norris, 2010; Norris, 1999; Riekašius, 2011).

Hipotetiškai teigiame, kad demokratinė dauguma galima, o demokratijos esmė ne-

kintanti net tada, kai visuomenė, individas ir politika yra kitokie. Bet demokratinė dauguma brandžios modernybės visuomenėje negali remtis tik rinkimų institutu.

Toliau dėstysime teiginių seką, netapatinančią absenteizmo su demokratijos nunykimu ir argumentuojančią demokratinės daugumos susidarymą ne tik rinkimų būdu.

2. Postdemokratija kaip demokratiškas sugyvenimas su absenteizmu

Šioje straipsnio dalyje apibūdiname postdemokratiją, kitokį absenteizmo matymą, „naują rinkėją“ ir J. A. Schumpeterio piliečio privataus ir viešo gyvenimo „perskyrą“, „pasenusius“ rinkimus, naujos politinio darbo pasidalijimo užuomazgas, neobalso ir demokratinės neodaugumos aktualijas, trumpam užsuksime į Lietuvą.

2.1. Postdemokratija ir jos formos

Postdemokratija čia apibūdinama kaip istorinė politinės demokratijos tąsa sudėtingoje, spartėjančioje ir nestabilioje visuomenėje, kurioje politiniai rinkimai ir politinės partijos yra „vėluojantys“ ir visuomenės interesų įvairovę tikriau išreikšti negalintys mechanizmai, o faktų tapo masinis absenteizmas. Postdemokratija reiškia, kad visuomenės dauguma nėra savaimė suprantama, jai rasti reikalingos papildomos pastangos – naujas politikos dalyvis ir naujos dalyvavimo politikoje formos, pokyčiai įgaliojimų valdyti perdavime, apskritai politinio darbo pasidalijime. Postdemokratija reiškia, kad keičiasi dalyvavimo politikoje formų „subordi-

nacija“, rinkimai netenka vyraujančios formos statuso. Rinkimai neatšaukiami, tačiau užtrukta juos apibūdinant kaip pagrindinę dalyvavimo politikoje formą ir įgaliojimų valdyti perdavimo procedūrą, atitinkamai mažiau dėmesio skiriant kitoms dalyvavimo politikoje formoms ir rinkimams, kaip ribotai įgaliojimų perdavimo technologijai. Rinkimus geriau kvalifikuoti kaip elementarią valdančiųjų nustatymo, o ne kaip konkrečių viešųjų problemų sprendimo monopolijos suteikimo procedūrą.

Postdemokratijos termino kilmė paprastai siejama su J. Rancière (1995), C. Croucho (2004) vardais, tačiau mes nebūsime nors kiek nuoseklesni nei jų, nei kitų, „atsisveikinusių su demu“, sekėjai, nors pripažįstame, kad demokratijose atstovai tapo stipresni už juos išrinkusius piliečius, politinį darbą pasidalijo tarp savęs, neneigsime nedemokratijos ar net dedemokratizacijos praktinių galimybių. Mes ieškosime net menkiausių galimybių postdemokratiją apibūdinti kai demokratijos istorijos tąsą. Šia prasme postdemokratiją apibūdiname daugiau kaip jau esamų demokratijų išsaugojimo tvarką, o ne kaip demokratijos kūrybą šalyse, kuriose demokratinio politinio režimo nėra ir nebuvo.

Išskirtinos trys postdemokratijos formos: (1) prodemokratinė arba demokratijos istorijos tęsimas (viena versija – demokratija be daugumos; kita versija – demokratija su ne tik rinkimų būdu susidaranti visuomenės dauguma); (2) nedemokratinė; (3) dedemokratinė. Kai politiniai režimai nėra prodemokratiniai, tai dar nereiškia, kad jie yra vienareikšmiškai antidemokratiniai ir

vyksta dedemokratizacija. Jie tėra nedemokratiniai, kadangi stokoja demokratiniais valstybės ir visuomenės santykiams būdingos savitvardos. Dedemokratizacinė postdemokratijos tendencija yra greičiau išvestinė iš demokratijos istorijos tęsimo sumenkusių pastangų – nedemokratijos, nebūtinai reiškianti autoritarizmo, juolab diktatoriško, įsigalėjimą. Dabarties demokratijos ir tai, ką mes vadiname nedemokratijomis, turi panašumų: (1) „balsai“ pakeisti rinkimais; demokratiniai režimai praranda rinkimus kaip sistemingą procedūrą ir dažniau susiduria su protestu, kaip nesistemine procedūra; (2) valdo ekspertai, o ne tautos atstovai ar diktatoriai; (3) politiniai režimai pasižymi „valdomos demokratijos“ bruožais: abiem politiniams režimams tinka reikalavimas vyriausybei ir politikai atsiverti piliečiams.

Savo tyrime pagrindinį dėmesį skirsime prodemokratinei postdemokratijos perspektyvai, manydami, kad postdemokratija nėra tik „prarasta demokratija“ arba toks politinis valdymas, kai demokratija išstumiamą arba tik simuliuojama.⁷ Postdemokratijos turinio susiaurinimas teisingai siejamas su politinio susvetimėjimo ir nepasitikėjimo reiškiniiais. Prodemokratinė postdemokratijos perspektyva neatsiejama susijusia su socialinio kapitalo plėtra ir piliečių subpolitiniu aktyvumu. Socialinis kapitalas pats savaime nėra pakankama sąlyga, kad subpolitinis piliečių aktyvumas būtų laisvas nuo valstybės intervencionizmo. Tam papildomai reikia, kad pasitikėjimo, pasi-

rengimo bendrai veiklai santykiai ir pilietiškai angažuoti tinklai taptų pakankamu signalu valdantiesiems, jog jų legitimumas jau nepriklauso tik nuo piliečių aktyvumo pačių valdančiųjų kontroliuojamuose rinkimuose. Tik tokiu atveju subpolitikos iš tikrųjų galimos, o jų santykį su valstybine politika galima apibrėžti tolerancijos kategorija.

Čia pastebėsime, kad minėtasis (1.4. skirsnyje) konvencinio politinio dalyvavimo formų sąrašo išplėtimas nekonvencinių dalyvavimo formų sąskaita, nėra priimtinas, kadangi tai reiškia dar kelių dalyvavimo formų suvalstybinimą. Mes gi akcentuojame valstybinės nekontroliuojamo arba subpolitinio dalyvavimo svarbą demokratijai.

2.2. Dar kartą apie absenteizmo priežastis

„Dar kartą“ todėl, kad pagrindinės nedalyvavimo rinkimuose priežastys mokslui yra žinomos (žr.: Blais, 2000; Franklin, 2004; Norris, 2002). Mes akcentuojame absenteizmo neišvengiamumą, pabrėždami, kad kitoks absenteizmo matymas nekeičia politinės demokratijos esmės matymo. Absenteizmas modernioje visuomenėje nėra atsitiktinis piliečių „klajojimas“ politikoje. Absenteizmas turi ne atsitiktines ir trumpalaikes, o neišvengiamo pobūdžio priežastis. Vadinas, didesnis dalyvavimas rinkimuose yra negrįžtamas. Absenteizmas visuotinai nereiškia, kad rinkimuose nedalyvaujantiems piliečiams nerūpi politika ir jos demokratišku-

⁷ Žr. K. Šerpečio (2009) įtaigų straipsnį „Simuliacija kaip aukščiausia postdemokratijos stadija“.

mas. Kai tik iškyla pavojus demokratinėms procedūroms ar nepateisinami demokratiniai lūkesčiai, piliečiai imasi veiksmų.

Kitoks absenteizmo supratimas nesukelia politinės demokratijos pažinimo revoliucijos (jeigu tokios apskritai galimos socialiniuose moksluose), greičiau yra, tęsiant žinomos T. Kuhno terminologijos taikymą, normalaus mokslo atvejis: nustatomi nauji reikšmingi faktai, jie gretinami su esama teorija, pastaroji tikslinama.

Absenteizmo neišvengiamumas sietinas su „naujo rinkėjo“ ir „pasenusių rinkimų“ prieštaravimu, susiformavusiu žinių visuomenėje, esant naujoms dalyvavimo politikoje galimybėms, kintant žmonių gyvenimo politiško mastui.

2.3. „Naujas rinkėjas“

Kadangi „naujas rinkėjas“ atsirado ir rinkimai „paseno“ drauge, ne tiek svarbu, nuo ko pradėsime analizę. Gal tik todėl, kad „naujas rinkėjas“ tikisi numarinti „pasenusius“ rinkimus, pradėkime nuo pirmojo.

„Naujo rinkėjo“ charakteristikos pradėtos formuluoti XX a. antroje pusėje (Miller, Shanks, 1996). Žinoma daugybė bandymų nupiešti „naujo rinkėjo“ portretą. Šias pastangas savotiškai vainikuoja M. Prioro (2007) „plaukiojantis rinkėjas“ (*floating voter*), blaškomas medijų, nesaistantis savęs nors kiek ilgesniais saitais nei su politinėmis jėgomis, nei su išipareigojimais dalyvauti rinkimuose.

Mūsų konstruojamo „naujo rinkėjo“ tipą formuoja: (a) daugybinių pasirinkimų galimybės ir gebėjimai, susiję su jo informuo-

tumu ir žinojimu bei su informuotumo – dalyvavimo politikoje barjeru; (b) pasirengimas dalyvauti politikoje ne tik jos *politics*, bet ir *policy* fazėje. Tokiu būdu „naujas rinkėjas“ gali būti visiškai ne rinkėjas.

P. Bourdieu ragino nenu tylėti, jog piliečiai, ypatingai tie, kurie nuskriausti ekonomiškai ir kultūriškai, priversti atsisakyti savo teisių nedalyvaudami rinkimuose, arba netekti teisių, jas perduodami (Bourdieu, 1993, p. 181). Formuluodami refleksyvaus nedalyvavimo idėją, negalime nepastebėti, kad ekonomiškai ir kultūriškai daugiau apsirūpinę piliečiai gali būti nelinkę nei atsisakyti savo teisių, nei jas perduoti juos netenkinantiems atstovams rinkimų būdu, t. y. netapatinti įgaliojimų valdyti perdavimo tik su rinkimais.

Refleksyvus nedalyvavimas rinkimuose neprieštarauja demokratijai. Jis tik akcentuoja skirtį tarp efektyvaus, taip pat masinio ir efektingo, paprastai, minios dalyvavimo. Jeigu principinis demokratijos bruožas būtų tik kaita dominavimo–paklusimo santykių vertikalėje, o priimamų viešųjų sprendimų rezultatyvumas – tik išvestinis demokratijos bruožas, tik tada informuotumo–dalyvavimo barjeras nederėtų su demokratija.

Bet su demokratija nedera nedalyvavimas politikoje. Svarbu, kad rinkimuose nedalyvaujantys piliečiai būtų motyvuoti dalyvauti demokratinės politikos kūryboje kitomis formomis. Tokie piliečiai yra kokybiškesnis politinės valdžios santykių agentas nei tas pilietis, kuris, neišmanydamas viešųjų reikalų, iš esmės būdamas politiniais stubklais tikintis populistas, reikalauja sutvar-

kyti valstybės ir visuomenės gyvenimą „pagal save“ ir renka panašius į save atstovus. Būtent pastarųjų išrinkimas paverčia refleksyvų nedalyvavimą rinkimuose absurdišku, jei tokio nedalyvavimo rinkimuose potencialas nepanaudojamas politikos *policy* fazėje, o rinkimai išlieka reikšmingiausia dalyvavimo politikoje forma. Todėl mes neteigiame didesnio dalyvavimo rinkimuose būtinumo. Didesnis dalyvavimas rinkimuose nebūtinai prilygsta didesnei informuotumo-žinojimo koncentracijai.

Menkai informuotų ir nedaug apie politiką žinančių piliečių rinkiminėje veikloje – ir dalyvaujant, ir nedalyvaujant rinkimuose – nesudėtinga įžvelgti minios, dabarčiai daugiau būdingos virtualios skaitmeninės minios sindromą (Laurėnas, 2014a). Bet negalima ignoruoti ir tų politikos dalyvių, kuriuos J. Baudrillardas 1970 m., dar nežinojęs, kad mūsų laukia internetas, svarstydamas apie vartotojiškos visuomenės kilmę postindustrinėje eroje, susiejo su „techninių medijų ir mažiausios bendrosios kultūros“ galimybėmis (Baudrillard, 2010; 126). Būtent tokių politikos dalyvių dauguma gali niekais paversti demokratijos istorinės tautos pastangas.

Mums įdomi „mažiausioji bendroji kultūra“ – mažiausias bendrų „teisingų atsakymų“ rinkinys, kurį valdo vidutinis individas (Baudrillard, 2010; 125). Tai primena ne tik kryžiažodžius, kuriems išspręsti tereikia 300-400 terminų „repertuaro“, bet ir politikų reitingų sudarymą apklausiant piliečius. Žinojimas čia nereikalingas; „teisingi atsakymai“ yra mažiausi bendrieji kartoti-

niai arba techninių medijų šablonai. Tokie politikos dalyviai yra potenciali perteklinio dalyvavimo bazė – minia. Pastarosios vertinimas tik per išteklių dalyvavimui neturėjimo prizmę yra neteisingas. Faktai byloja, kad tam tikrose situacijose susitelkia minia, kurios dalyviai iki tol nedisponavo nei laiko, nei informacijos ištekliais. Tokiais atvejais net geriau, kai politikoje nedalyvaujama. Tokioje situacijoje teigdami neišvengiamai didesnio dalyvavimo rinkimuose būtinumą galime teigti demokratinio primityvizmo plitimą.

Nedalyvavimo rinkimuose „perspektyvių“ priešasčių sąrašė mes išskiriame refleksyvų pasirinkimą, su juo susijusį atsparumą rinkiminių kampanijų manipuliacijoms, po to – protestą, lyderių blankumą, nepakvietimą dalyvauti rinkimuose, socialinį izoliuotumą ir „domino“ efektą, kai nebalsuojama, kadangi to nedaro kiti. Tokiu būdu pirmenybę teikiame racionalaus pasirinkimo, o ne nukreipiamo dėmesio nedalyvavimo modeliui. Manytina, kad tokia nedalyvavimo rinkimuose priešasčių seka atspindi išorinių – struktūrinių ir vidinių – asmeninių nebalsavimo priešasčių ryšį, taip pat politines ir nepolitines nedalyvavimo priežastis modernioje visuomenėje.

„Naujo rinkėjo“ struktūroje lemtingu gali tapti racionalaus pasirinkimo motyvas. Politinio balsavimo racionalumas visada kėlė abejonių, pastaruju metu jos tapo dar didesnės (Blais, 2000). Plačiai žinomą racionalaus pasirinkimo prieigą, dažniausiai tapatinamą su ekonominiais balsavimo motyvais, kai dalyvavimas rinkimuose sie-

jamas su individo nauda, ne kartą bandyta išplėsti. Gerokai toliau nei, pavyzdžiui, pastangos išvelgti vėlgi naudą dalyvavimu apsidraudžiant nuo psichologinio streso, kuris patiriamas, jei palaikoma partija pralaimi rinkimuose. Mūsų racionalaus pasirinkimo prieigos išplėtojimas siekia rinkėjų pastangas, viena vertus, nepatirti nereikalingų kaštų, kai nežinia kaip spręsti, vadinasi, kai nesvarbu kas neišspręs esamų viešųjų problemų, antra vertus, pirmenybę teikiant tiems kaštams, kurie gali turėti daugiau tiesioginės įtakos tobulesnių politinių sprendimų priėmimui nepriklausomai nuo politinių partijų ar kitų politinių jėgų rinkiminių kampanijų pažadų. Racionalus pilietis greičiau deleguos, negu nežinodamas pats imsis spręsti. Politikos racionalumo akcentai perkeliama į jos *policy* fazę (Scharpf, 1999; Goodin, 2003).

Analizuojant „naujojo rinkėjo“ perspektyvas informacijos–žinojimo plėtros koordinatėse ir papildant absenteizmo kitokio matymo spektrą, prasminga atkreipti dėmesį į dabarties politikos procesus įtakojantį prieštaravimą tarp deideologizacijos ir reideologizacijos.

Mažėjant ideologijų skirtims, didėjantys politinio pasirinkimo kaštai tampa per dideli net „naujam rinkėjui“ ir jis atsisako dalyvauti rinkimuose. Ideologijos dar turi reikšmės piliečių rinkiminiam elgesiui (Thomassen, 2008; Ramonaitė, 2009). Būtų nuoseklu manyti, kad dalyvavimo politikoje kaštus sumažintų kategoriškų ideologijų „reanimavimas“, bet tokių pastangų perspektyvos labai neaiškios. Ideologijų likimo ieškojimais

politinių partijų veiklose nėra perspektyvūs. Menkstančios politinių partijų ideologinės tapatybės priežastis yra ne tik pačios partijos, bet ir nepriklausomai nuo partijų universalesniu tampantis ideologijų turinys. Mokslinio gamtos ir visuomenės pažinimo mastas ir šio pažinimo socialinės aprėpties augimas daro tokį poveikį, kad ideologijos, kaip skirtingos pažiūrų į pasaulį sistemos, neišvengiamai supanašėja ir tampa mažiau aktualios. Šia prasme ideologijos „miršta“, jos tampa daugiau instrumentinės nei vertybinės, t. y. jų turinio struktūroje didesnę vietą užima mokslinės žinios. Iš čia seka ir politinių partijų programų „panašumas“, ir rinkėjų „neturėjimas už ką balsuoti“.

Bet reideologizacijos argumentai išlieka, nes tenka rinktis, kaip gyventi, kai prarandamas tikėjimas providencialiu protu, arba kaip išsaugoti politinę demokratiją, sustojus ekonominiam augimui. Sutikime, kad, anot A. Giddenso,

„[m]odernybė yra potradicinė tvarka, bet ne tokia tvarka, kai tradicijos ir papročio laiduojamas tikrumas pakeičiamas racionalaus žinojimo tikrumu. Abejonė – viską persmelkiantis modernaus kritinio proto bruožas – prasiskverbia į kasdienį gyvenimą bei filosofinę sąmonę ir tampa visuotine egzistencine šiuolaikinio socialinio pažinimo dimensija“ (Giddens, 2000; 11).

Sutikime ir su tuo, kad ne ideologijos prasmė – abejonė; priešingai, ideologija teigia, netgi agresyviai, tikrumą. Taigi ideologijos dar „nemirė“; jos kaunasi už egzistenciją užpildydamos racionalių pastangų pažinti ir suprasti pasaulį stygių, jos koegzistuoja su

racionaliomis pažiūromis, kadangi pastarosios turi savo ribas. Ideologijos išliks tiek, kiek išliks praktinės sąmonės skirtys. Ideologija, kaip politinio pasirinkimo kaštus minimizuojanti institucija, išlieka aktuali.

Silpnėjant ideologinei tapatybei, gausi, bet nesistemiška informacija apie sudėtingas politikos problemas sumenkina dalyvavimą rinkimuose. Dėl žinomų visuomenės raidos tendencijų, didžiosios politinės partijos tapo „įtikimo visiems“ (*catch-all*) partijomis ir rinkėjui pasidarė dar sudėtingiau apsispręsti – nėra didesnio skirtumo už kurią iš jų balsuoti, tad racionaliausia nedalyvauti rinkimuose. Sudėtingų viešųjų problemų aplinkoje didėjančios paramos susilaukia ne „įtikimo visiems“ partijos, bet vienos problemos partijos, dažniausiai radikalios.

Informuotumo–dalyvavimo politikoje barjeras absenteizmui suteikia daugiau savi organizuotumo nei manipuliavimo pobūdį. Absenteizmas jau nėra tik nepasitikėjimo „valdančiąja klase“ padarinys. Bet absenteizmas politinę demokratiją daro dar labiau sudėtingesne, mažiau determinuota ir imperatyvia, sykiu labiau kūrybinga, inovacine ir adaptyvia. Taigi mes skiriame nepasitenkinantį–protestuojantį, demokratiją griauinantį nedalyvavimą rinkimuose, ir refleksyvų–palaikantį, demokratiją kuriantį nedalyvavimą rinkimuose.

Bet jei absenteizmas nėra nors kiek labiau susijęs su refleksyvių piliečių nerinkiminio pobūdžio politiniu aktyvumu ir neturi racionalumo prado, o išlieka tik jų nepasitenkinimo ir protesto be pozityvios tikrovės perkūros idėjų ir praktinių pastangų forma,

tada demokratinio politinio valdymo oligopolitizacija – politinių partijų, stambiojo kapitalo ir žiniasklaidos „didysis konsensusas“, dangstomas valdymo technologizavimo reikmėmis, tampa „vienintele politine realybe“. o tai, kas vadinama postdemokratija, netenka prodemokratinės orientacijos.

2.4. J. A. Schumpeterio „perskyra“ – „naujo rinkėjo“ galimybių riba?

Mūsų „naujam rinkėjui“ prieš akis J. A. Schumpeterio „perskyra“: kuo labiau tolstama nuo kasdinių privačių reikalų ir artėjama prie nacionalinių ir tarptautinių politinių reikalų, tuo labiau susilpnėja tipinio piliečio atsakomybės jausmas, o „susilpnėjęs atsakomybės jausmas ir valios veikti stoka savo ruožtu paaiškina, kodėl paprastas pilietis neišmano ir nepajėgia spręsti vidaus ir užsienio politikos problemų; ir, žinoma, kai tas žmogus – išsilavinęs arba kai jis sėkmingai veikia nepolitinėse sferose, tai stebina daug labiau nei tada, kai žmogus – neišsilavinęs ir užimantis kuklią padėtį“. (Schumpeter, 1998; 288, 289).

Kas pasikeitė per daugiau kaip 70 metų po tokios išvados suformulavimo? Plėtojant subpolitikos motyvą galima paisyti J. Schumpeterio rekomendacijos riboti (valstybinės) politikos sritį. Ir ne daugiau? Antra ir paskutinė mūsų „lošianti korta“ – padidėjęs „paprastų piliečių“ viešųjų reikalų išmanymas modernių IKT ir masinio aukštojo mokslo aplinkoje. Taip, ekspertinis žinojimas, taip pat ir politinis nėra kiekvieno piliečio priedermė, tačiau brandžios modernybės ypatumas yra tai, kad ekspertinis

žinojimas tampa labiau prieinamas kasdienybėje (Giddens, 2000).

Bet, galiausia, nebūkime tikri, kad geresnis informuotumas ir žinojimas tapatus didesnei atsakomybei. Čia prisiminkime gilesnes J. A. Schumpeterio išvalgas:

„Taigi kai tik tipišką pilietis įžengia į politikos sritį, jo protiniai sugebėjimai viena pakopa sumažėja. Jis argumentuoja ir analizuoja taip, kaip tai daryti profesinėje veikloje jam pačiam atrodytų vaikiška. <...> Menkesni racionalumo kriterijai, kuriuos jis taiko politikai, taip pat išvados, kurias daro be efektyvios loginės kontrolės – jau vien šito pakanka, kad suprastume tokį (piliečio politinių gebėjimų sumažėjimo – V.L.) reiškinį. Be to, nebūdamas tikras veikėjas, jis atsipalaiduoja nuo įprastinių moralinių reikalavimų, kartais pasiduoda žemiems instinktams, kuriuos privataus gyvenimo sąlygos paprastai tramdo. Tačiau jo išvados nebus išmintingesnės ir racialesnės, jei jis pasiduos teisuoliško pasipiktinimo jausmams. Jam bus dar tik sunkiau suvokti tikras reiškininių proporcijas, gali būti, kad jį veiks tik kuris nors vienas reiškininio aspektas. Vadinasi, jeigu pilietis vieną kartą pabus iš snaudulio, ir pademonstruos tą valią, kurią postuluoja klasikinė demokratijos teorija, jis vargu ar taps protingesniu ir atsakingesniu nei paprastai. Tam tikrais politinio lūžio momentais jis gali tapti tautos pragaištimi“ (Schumpeter, 1998; 290).

Tokių samprotavimų negalima ignoruoti nei modeliuojant „naująjį rinkėją“, nei viliantis refleksyvių piliečių daugumos; tai ir stengiamės daryti formuodami kitokį absenteizmo matymą. Bet negalėčiau patvirtinti, kad manęs netrikdo „paprasto piliečio“ politinio sindromo „diagnozė“.

2.5. „Pasenę“ rinkimai ir įgaliojimų valdyti pertrūkis

Dabar pereikime prie „pasenusių rinkimų“ charakteristikos. Rinkimai nėra neginčijama interesų raiškos technologija. Net demokratiniais vadinamų rinkimų didžiausia problema yra tai, kad jie neišreiškia žmonių tikrųjų interesų ir politinės valios. Dabarties politiniuose rinkimuose nerenkama, o tik pritariama tarpusavio kovas, pirmiausia informacines ir finansines, laimėjusiems politikams. Valdančiųjų nustatymo procedūroje ribojamos rinkėjų galimybės tiesiogiai nustatyti valdančiuosius – tenka pasikliauti pritarimu/nepritarimu valdyti siekiančiųjų vidinės konkurencijos ir susitarimo išdavamoms. O tai reiškia, kad rinkėjų valia nekyla „iš apačios“, bet formuojama „viršuje“. Gerai atpažįstamas rinkodaros atvejis – paklausą sukuria pasiūla.

Atskira tema yra didelių pinigų, t. y. stambiųjų korporacijų dalyvavimas rinkimuose, politikoje apskritai. Mandato kaina – rinkiminės kampanijos išlaidos nenumaldomai didėja. Pinigai, o tiksliau jų stygius, turi įtakos tam, kad politinės partijos visais galimais būdais blokuoja nepartinių kandidatų dalyvavimą rinkimuose.

Kai tokie rinkimai yra vienintelis įgaliojimų valdyti perdavimo mechanizmas, jie reiškia įgaliojimų valdyti pertrūkį. Įgaliojimų valdyti pertrūkis yra ne tiek gausaus ar negausaus dalyvavimo rinkimuose padarinys. Įgaliojimų valdyti pertrūkis kyla ne tik iš rinkėjų politinės valios iškreipimo, bet ir pačių rinkėjų savo interesų „nežinojimo“ bei tikėjimo „apsišvietusiais atstovais“. Tačiau

bet kuriuo atveju absenteizmas konstatuoja trūkinėjantį įgaliojimų valdyti perdavimo faktą. O įgaliojimų valdyti pertrūkis graso valstybinės valdžios uzurpavimo ketinimais.

Mes teigiame, kad nedalyvavimą rinkimuose labiausiai skatina rinkimų disfunkcijos. Politinių rinkimų funkcionalumas ribojamas (a) kontrolės, vykdomos politinių partijų, stambiųjų korporacijų ir žiniasklaidos; (b) įgaliojimų valdyti perdavimo vos ne transcendencija.

„Kai delegavimo aktą atlieka vienas žmogus kitam žmogui, tai viskas lyg ir aišku. Bet kai vienam asmeniui suteikiami daugybės asmenų įgaliojimai, jis gali gauti įgaliojimus, kurie kiekvieno iš pasitikėjusiųjų atžvilgiu tampa transcendentiniais“ (Bourdieu, 1993; 233-234).

Nebūtų tikslus teiginys, kad rinkimai yra netinkamas institutas piliečių interesų raiškai. Greičiau ne pats rinkimų institutas yra toks, bet jį kontroliuojančios jėgos nepajėgios artikuliuoti ir telkti visuomenės interesus, o neretai juos blokuoja. Turime būti tikri ne tik dėl to, kad, esant reprezentatyvesniam atstovavimui, egzistuoja didesnė galimybė teisingo nei neteisingo sprendimo, bet ir dėl to, kad rinkėjų balsai yra savarankiški, nepriklausomi. Manipuliavimo rinkėjų balsais požiūriu ypatingo dėmesio vertos politinės partijos ir žiniasklaida, nes būtent su jų pliuralizmu siejama demokratija.

Politinių partijų vaidmens perdėjimo kritiką apibendrina „partijų valstybės“ koncepcija. Čia išskirsime politinių partijų pastangas monopolizuoti visuomenės politinės valios formavimą. Be to, kad „partijų valsty-

bėje“ rinkimai tampa nukreipiamo dėmesio objektu ir praranda pilietinės savi organizacijos pradą, partijos, tiksliau sakant jų išskelti atstovai, sutapatina piliečių atstovavimą su piliečių interesais. Yra žinoma, kad įgaliojimo atstovo interesai neretai tiesiog sutampa su įgaliojimus perdavusių piliečių interesais, ir tai net nesukelia jiems susirūpinimo, kad įgaliojimas atstovas pirmiausia rūpinasi savaisiais interesais (Bourdieu, 1993).

Politinės partijos pačios „pasiekė“, kad jau du dešimtmečius formuluojamas klausimas apie nepartinę demokratiją ir jos galimybes (Manin, 1997), nors ir toliau viliamasi rinkimų instituto „remonto“ ir absenteizmo nunykimu. Politinių partijų, pirmiausia sisteminių, nuosmukį patvirtina menkstanti narystė jose (Dalton, Wattenberg, 2000).

Informuotas ir žinantis rinkėjas negali nepastebėti politinių rinkimų sąlygojamo įgaliojimų valdyti perdavimo pertrūkio. Be tradicinių būsenų, kai, viena vertus, nerealu nustatyti, kokie įgaliojimai perduodami, kai, antra vertus, renkami vieni, o išrenkami kiti, kai, trečia vertus, renkami x programos šalininkai, tuo tarpu neretai porinkiminėje veikloje, o valdančiosiose koalicijose – visada, vykdoma y programą, susiformavo nauji prieštaravimai.

Dabar teigiame, kad favoritais turėtų tapti kitos, ne rinkiminio dalyvavimo politikoje formos. Rinkimų nefavoritizavimo atveju laikytini Ch. Tilly (2004; 2007), P. Rosanvallon (2011) tyrimai. I. Kratstev labai lakoniškas: „Kaip seksas nėra meilė, taip rinkimai dar nėra demokratija“

(Kratstev, 2014; 9). Tinkline vadinama, moderniausių IKT persmelkta visuomenė sukuria daug naujų dalyvavimo politikoje galimybių, pretenduoja rinkimus palikti vienatvėje ir tokiu būdu nesureikšmina absenteizmo grėsmių. Žinoma, rinkimų vaidmens kaita negali nesukelti papildomų grėsmių demokratijos tęstinumui.

Kitoks absenteizmo perspektyvų matymas nereiškia rinkimų instituto visiško nunykimo perspektyvos. Pakanka „rinkimų desakralizacijos“ (Rosanvallon, 2011). Dabartyje demokratijos struktūra be rinkimų reikštų demokratijos žlugimą. Kitoks absenteizmo matymas reiškia būtinybę papildyti rinkimų institutą tokiomis politinio dalyvavimo formomis, kurios būtų tinkamos reguliariam ir konkurenciniam valdančiųjų asmenų nustatymui (kaitai) ir jų porinkiminės veiklos kontrolei. Pabrėžtinai postparlamentarizmas – politinio dalyvavimo akcentų perkėlimas iš atstovų rinkimo procedūrų į viešųjų problemų sprendinių rinkimo procedūras, arba iš *politics* į *policy*.

Dabartiniai politiniai rinkimai, pritenoduodami į piliečių politinių preferencijų kiekybinės raiškos monopolį, yra morališkai ir technologiškai pasenę. Bet dabartinių rinkimų nederu vadinti sendaikčiu, kurį reikia išmesti. Dabartinių rinkimų vadinimas „senaisiais“ nereiškia naujų rinkimų išradimo perspektyvos. Naujų rinkimų „išradimas“ reikštų politinių partijų ir stambiųjų korporacijų ribojimą, atsvarus žiniasklaidos manipuliuojančiam poveikiui (nebūtinai minėtojo „didžiojo konsensuso“ vardan, nerečiau todėl, kad tokia yra pačios žiniasklaidos pri-

gimtis – manipuliavimas informacijos šaltais) ir jos dekomercionalizavimą. Visi trys ribojimo atvejai yra už dabarties ribų. Naujais rinkimai gali tapti tik tiek, kiek jie gali netekti piliečių politinių preferencijų kiekybinės raiškos monopolisto vaidmens; o kol rinkimai išlieka ribotu politinės valios raiškos mechanizmu, rinkėjai neina į rinkimus.

2.6. Įgaliojimų valdyti perdavimo diversifikavimas ir politinio darbo naujo pasidalijimo užuomazgos

Reikalingas toks įgaliojimų valdyti perdavimo diversifikavimas, kuris leistų sudaryti ir atpažinti visuomenės demokratinę daugumą ne tik politinių rinkimų būdu. Tokiu atveju konstitucinė konstrukcija *valdžia priklauso tautai*, kai rinkimuose dalyvaujančių piliečių skaičius artėja ar peržengia 50 proc. ribą, netaptų abejotina. Įgaliojimų valdyti perdavimo diversifikavimas jau nėra didžiausia aktualija. Be jau paminėtų socialinių judėjimų ir pasitikėjimo tinklų, išskiriamos piliečių santalkos. M. Castells apibūdino jų vietą tarp socialinių judėjimų ir politinio veikimo grupių (Castells, 2006). Piliečių santalkos apeliuoja į piliečius, jų solidarumą, ragina daryti spaudimą valdančiesiems ir privatiems asmenims, galintiems turėti įtakos viešųjų problemų sprendimui. Piliečių santalkos, kaip ir socialiniai judėjimai paprastai nekelia savo kandidatų į politinius postus. P. Rosanvallonas (2011) siūlo plėsti visuomenės atstovavimą nuo saikingų mišrių – piliečių ir mokslininkų forumų ir ekspertinių „Ateities akademijų“ sukūrimo iki Intervencinių sąjūdžių.

Įgaliojimų valdyti perdavimo diversifikacijoje aktualu net ne naujų dalyvavimo formų išradimas. Pakaktų ir dabartinės dalyvavimo formų įvairovės, jeigu tik jos nebūtų „laisvos“, o būtų pilniau „užimtos“ susirūpinusių viešaisiais reikalais piliečių. P. Norris (2002) „demokratinis feniksas“ dalyvavimo politikoje formų įvairovės prasme tikrai skraido.

Jeigu įgaliojimų valdyti perdavimas diversifikuojamas pratęsiant valdančiųjų kontrolę laikotarpiu tarp rinkimų *policy* reikaluose, tai nauja kiekvieno atskiro piliečio politinės valios nustatymo-kvantifikacijos technologija nesukurta ir nežinia, kiek „naujam rinkėjui“ dar teks gyventi su „paseusiais“ rinkimais.

„Naujas rinkėjas“ abejoja tokiu darbo pasidalijimu, kai sprendimo teisė paliekama tik išrinktiems atstovams. Mokslinėje literatūroje gausiai aprašyta, kaip klostosi politinis darbo pasidalijimas, kai valdomieji disponuoja ribotesne informacija, bet dar neaiški teorinė konstrukcija, kaip gali klostytis politinio darbo pasidalijimas tarp informuotų ir žinančių piliečių – ir valdančių, ir valdomų. Taigi galimi pokyčiai politinio darbo pasidalijime, bet ne ta linkme, kai dar labiau ryškėja skirtis tarp besitelkiančių bei daugiau išmanančių politinių elitų ir išblaškytų bei neišmanančių piliečių, o ta linkme, kai daugiau žinantis pilietis, nedalyvaujantis rinkimuose, nepretenduoja nei į tautos atstovo statusą, nei linkęs rinkti ne didesnių (jeigu ne mažesnių) už savąsias kompetencijas politikų, bevėlija spręsti viešąsias pro-

blemas racionalaus ekspertinio žinojimo, pritaro informuotos ir žinančios visuomenės daugumos, o ne abejotino legitimumo „tautos atstovo“ galios pagrindu.

„Naujas rinkėjas“ nelinkęs dalintis įgaliojimais su politinių partijų aktyvistais. P. Bourdieu (1993) švietimo plėtros įtakos politinio darbo pasidalijimui tyrimų ekstrapoliacija dabar reikštų, kad masinio aukštojo mokslo ir ekspertinių sistemų plitimas reikšmingai keičia rinkėjų santykius su politinėmis partijomis ir jų aktyvistais. Politinių partijų deleguojami kandidatai savo kompetencijomis vis mažiau pranašesni už išsilavinusius rinkėjus, tad kaip tokie rinkėjai gali perduoti įgaliojimus valdyti asmenims, kurie geriau už juos neišmano visuomenės ir valstybės problemų. Tokiu būdu ryškėja žinių visuomenės tendencija, kai niekas iš vis didesnės piliečių dalies negali būti pranašesnis savo kompetencija valdyti valstybę. Nenorėtume, kad susidarytų išpūdis, jog „naujas rinkėjas“ prilygsta publicistų apibūdinamam „politiniam narkomanui“ (Thompson, 1994), lyg tai toks pilietis pilnai informuotas ir žino viską apie politinius reikalus. Taip nėra ir tai jau esame pažymėję. Ir žinių visuomenės kontekstuose tęsiasi diskusijos apie demokratijos ir tiesos ryšį (Shapiro, 2003). Tačiau mes konstatuojame politinio darbo naujo pasidalijimo užuomazgą, kurių perspektyva dar neaiški. Juolab kad politiniam valdymui tik žinių nepakanka, dar reikalinga savitvarda, gebėjimai atsispirti korupcijai ir kitoms valdžios pagundoms.

2.7. Postdemokratijos būties fragmentai

Postdemokratijos koncepcijų – santykiškai pavadinkime „negatyvių“ ir „pozityvių“ – priešara kyla iš skirties tarp refleksyvaus nedalyvavimo rinkimuose „natūralios“ prigimties ir atsisakymo dalyvauti rinkimuose, kaip rinkėjų papildomai ir specialiai akcentuojamos, dažniausiai su protestu tapatinamos, nedalyvavimo rinkimuose priežasties. Akiraityje būtina išlaikyti ir kitą skirtį, tiksliau sakant, atsižvelgti į jos perteklinį mastą. Tai – skirtis tarp procedūrinės ir substancinės demokratijos. Mes negalime sutikti, kad demokratija yra tik valdančiųjų nustatymo metodas, o demokratija, kaip bendro gėrio vertybių sklaidos politinis instrumentas, nėra politinio valdymo atributas. Kaip pasakytų A. de Tocquevillis, šiandienėje demokratijoje „per daug aritmetikos“. Substancinė demokratija reiškia tikėjamą demokratiją; šiuo požiūriu demokratiškas veikėjas yra svarbesnis už demokratiškas struktūras ir procedūras. Demokratijos bus juo daugiau, kuo daugiau žmonių apie ją galvos pozityviai. Nepamirškime demokratijos emancipacinės prigimties.

„Demokratija yra sistema, kurioje tie, kurie dėl susiklosčiusių susitarimų, atsiduria mažiau dėkingoje padėtyje, turi iniciatyvą ir išteklius nurodyti į tokios padėties trūkumus, parodyti, kad tiesa apie jų padėtį nutylima, ir bandyti pakeisti šią padėtį“ (Shapiro, 2003; 229).

Bet yra žmonių, kurie galvoja apie demokratiją, kaip apie nereikalingą dalyką. Demokratija tikrai negali egzistuoti, jeigu žmonėms jos nereikia.

Demokratija jautri procedūrinės ir substancinės demokratijos jungties stygiui. Maksimalistai politinę demokratiją sieja su substancine demokratija. Substancinė demokratija reiškia ne tik demokratijos vertybių vyravimą piliečių vertybių kodekse, bet ir tokią piliečių savitvardą, kai bet kuris iš jų, tapęs valdančiuoju, nuo demokratijos vertybių nenusisuks. Tuo tarpu procedūrinė dauguma gali pasinaudoti teise ir galia apriboti mažumas ar net sugriauti demokratinę tvarką. Esant substancinės demokratijos stygiui apsiribojama procedūrinės demokratijos kriterijais ir be pagrindo teigiamas demokratijos vyravimas pasaulyje.⁸

M. Castellsas (2006) nurodo į visame pasaulyje didėjančią trintį tarp politinio dalyvavimo socialinių poreikių ir demokratinė institucijų paslankumo. Vyksta demokratinės politinės sistemos gebėjimo tinkamai reaguoti į socialinius poreikius ir vertybes erozija, menkstant politinėms partijoms atėjo „gelbėtojų“ metas, o politika tapo neprognozuojama. Bet, pastebėdamas plačiai paplitusį nepasitikėjimą partijomis ir nepasitenkinimą tuo, kaip veikia dabarties demokratijos, jis nemano, kad tai prilygsta piliečių pasitraukimui iš politikos.

⁸ Akinantis demokratijos sąlygų nepaisymo pavyzdys yra demokratinės valdančiosios mažumos genezės neaiškumo, procedūrinės ir substancinės demokratijos priešgynos, taip pat visuomenės daugumos problemos – negalėjimas grąžinti elementarią tvarką demokratijos eksporto šalyse Didžiųjų Artimųjų Rytų regione.

„Šių procesų pasekmė – ne žmonių pasitraukimas iš politinės arenos apskritai, o simbolinės politikos, vienai konkrečiai problemai spręsti skirtų mobilizacijų, lokalizmo, referendumo politikos ir – visų svarbiausia – *ad hoc* paramos suasmenintam vadovavimui įsismelkimas į politinę sistemą“ (Castells, 2006; 391).

Postdemokratiją apibūdina demokratijos griovos ir jos kūrybos dialektika. Kas ir kaip griaua demokratiją? Etatizmas drauge su partokratija griaua demokratiją „iš viršaus“. Nedalyvaujantieji viešajame gyvenime, taip pat rinkimuose, tokiu būdu protestuojantys piliečiai griaua demokratiją „iš apačios“. Demokratija griunama ir „horizontaliai“ – įgaliojimų valdyti perdavimo procedūra yra pertrūki, neaiški, kupina nepasitikėjimo ir stokojanti legitimumo. Taigi turime savotišką demokratijos griovos „trikampį“.

Kieno dėka ir kaip demokratija išlieka? Taip pat „trikampio“, tik jau kito, dėka. Valdantieji suinteresuoti politinės demokratijos išlikimu; tai – saugiausias valdančiųjų elitų keitimosi būdas. Todėl valdantieji, pasitelkdami valstybės organizacines galias, konsultuojasi su visuomene. Konsultacijos plačiąja prasme reiškia antrą svarbų demokratijos išlikimo ramstį. Vidinis – subpolitinis pačių piliečių tarimasis, diskusijos kaip atsakas į valstybės galimybių ar pastangų ribotumą, sudaro trečiąją „trikampio“ kraštinę – nepriklausomą nuo valstybės interesų savi organizaciją – pilietinę visuomenę.

Šie „trikapiai“ sudėtingai konfiguruoja, nubrėždami postdemokratijos kontūrą.

2.8. *Lietuviškos ir ne tik aktualijos*

Stabtelkime ties reikalais Lietuvoje. Demokratijos ir absenteizmo sandūros Lietuvoje analizė nėra tik autoriui žinomiausios empirijos reprezentacija, bet ir tam tikrų politinio vyksmo universalijų kontūrų patikslinimas. Tas patikslinimas – daugiau nesėkmingai nei sėkmingai pasibaigusio postkomunizmo suderinamumo su prodemokratiška postdemokratija problemiškas, o kitaip tariant, „tokio“ postkomunizmo ir jį lydinčio absenteizmo atvirumas nedemokratijai.

Didelio masto absenteizmas Lietuvoje yra pavojingas demokratijai, kadangi iš esmės neatsveriamas kitomis politinio dalyvavimo formomis – socialinių judėjimų, piliečių santalkų, protesto akcijų. Ir taip menkas politinis dalyvavimas Lietuvoje turi tendenciją mažėti (Riekašius, 2003), akinantis yra politinis nepasitikėjimas (Ramonaitė, 2007). Piliečių interesų raiška ir telkimas atiduotas politinėms partijoms. Tuo tarpu politinių partijų ir jų rinkėjų nuostatos skiriasi, partijų nuostatos yra radikalesnės nei rinkėjų (Ramonaitė, 2009). Partijų politinio valdymo kompetentingumo stygius, netiesos sakymas ir atsakomybės stoka yra aktualizuotini (Laurėnas, 2014b). Savo „ideologinėmis slinktimis“ rinkėjus labiausiai klaidina LSDP (Ramonaitė, 2009, Laurėnas, 2014b).

Lietuvos mokslininkai jau suformulavo mūsų tyrimui svarbų klausimą apie partinės demokratijos pabaigą. Sykiu bandoma patikrinti XX a. viduryje suformuluotą „atsakingų partijų“ koncepciją, nors galiausia

prieinama išvados, kad Lietuvoje partinės demokratijos modelis „akivaizdžiai neveikia“, galimas nepartinis atstovavimas, o rinkimai neužtikrina atstovavimo ir tam pa beprasmiškais (Ramonaitė, 2009). Nuo čia tik vienas žingsnis iki pastebėjimo, kad įgaliojimų valdyti perdavimas ir atstovų kontrolė neapsiriboja *politics* faze. Bet kol šį žingsnį žengsime, viešoji veikla Lietuvoje ignoruojant politines partijas ir rinkimus, pasibaigia nepasitenkinančiu–protestuojančiu, demokratiją griauančiu nedalyvavimu rinkimuose ir apskritai politikoje. Lietuvos mokslininkai mano, kad valstybę *kolonizavo* (Laurėnas, 2001), *užvaldė* (Palidauskaitė, Ibenskas, 2007), *užgrobė* (Maniokas, 2014) „valdančioji klasė“, didžiosios korporacijos, viršnacionalinės organizacijos.

Mažo balsuojančiųjų skaičiaus Lietuvoje jau nesiečiau tik su dažniausiai Lietuvos mokslininkų pabrėžiamu nepasitikėjimu valdančiaisiais, protestu ir pan.⁹ Taip, politikoje dar gausiai nedalyvaujama ne tiek dėl racionalaus apsisprendimo, kiek dėl perdėtų lūkesčių „padauginto“ nepasitenkinimo postkomunistinės transformacijos ekonominiiais ir socialiniais rezultatais. Tokioje situacijoje tenka viltis, kad Lietuvoje nėra kritinės anti(ne)demokratinės masės. Sykiu yra argumentų, patvirtinančių, kad Lietuvos visuomenė peržengia brandžios modernybės slenkstį, o Lietuvos rinkėjai tampa mažiau nukreipiamais, dalis jų rinkimuose nedalyvauja dėl informatyvumo-dalyvavimo barjero. Nors akivaizdu, jog nepalanki socialinė-

ekonominė situacija ne tik nepalieka laiko didelės dalies piliečių politiniam dalyvavimui, ne tik skatina nepasitenkinanti–griauančią demokratiją nedalyvavimą rinkimuose, bet lemia didžiulio masto pasitraukimą iš valstybės ir visuomenės. Postkomunizmas išginė ketvirtadalį Lietuvos gyventojų į ekonominę emigraciją.

Pliuralizmas – asociacijų laisvė, žodžio laisvė ir diskusijos, laisvas judėjimas – be veiksmingų viešųjų problemų sprendimų, be ekonomiškai aprūpintos politinės lygybės, dar nereiškia demokratijos negrįžtamo. Postdemokratijos, kaip demokratijos istorijos tęsinio, perspektyva Lietuvoje susijusi su politinės lygybės ekonominiu aprūpinimu. Ekonominis augimas yra pastovus demokratizacijos palydovas net ne tiek struktūrine – procedūrine, kiek substancine prasme. Liberalios demokratijos abejomis prasmėmis yra ekonominio augimo padarinys. Politinė lygybė iš tikrųjų tampa tokia ne tik dėl atitinkamų teisių suteikimo, bet ir dėl šių teisių ekonominio aprūpinimo; ekonomiškai nelygūs piliečiai negali būti lygiais politiška. Politinė lygybė reiškia: vienas žmogus – vienas balsas. Bet ekonominės nelygybės sąlygomis „vieno balso“ suformavimui tenka nelygus laikas ir išsimokslinimas gilinantį į viešąsias problemas. Ribotos ekonomikos šalyse demokratijos kūryba nepažengia toliau elementarios rinkimų demokratijos. Ilgalaikis pasaulinis ekonominis nuosmukis nepalankus politinės lygybės aprūpinimui ir senosiose demokratijose.

⁹ Absenteizmą Lietuvoje vienas pirmųjų pradėjo tyrinėti D. Žėruolis (1998).

Lietuva yra atvejis kraštų, kuriuose procedūrinė demokratija laiko prasme ką tik konsoliduota, bet toli gražu nekonsoliduota substancine prasme. Tokioje aplinkoje valdančioji mažuma visada bus „įtartina“. Nors negalime išdėstyti nors kiek nuoseklesnės argumentų sekos, patvirtinančios, kad Lietuva procedūriškai valdoma nedemokratiškai; bent jau iki šiol valdantieji reguliariai ir be smurto keičiasi. Lietuvos demokratizacijos problemas patvirtina I. Matonytės (2002) tyrimų rezultatai, bylojantys apie Lietuvos elitų didesnę nei visuomenės palankumą demokratijai. Tačiau Lietuvoje ir postdemokratinei daugumai susidaryti maža sąlygų. Politinis dalyvavimas Lietuvoje yra menkas. Lietuvai būdinga neįsigalėjusios demokratijos stagnacija, kai demokratija nepasižymi savi organizuotumu, kūrybingumu ir adaptyvumu. Galima prielaida, kad absenteizmas Lietuvoje reikšmingai įtakoje demokratijos griovą.

Nėra akivaizdžių priežasčių teigti, kad susiklosčiusios procedūrinės demokratijos kontekste, mums graso ta postdemokratijos perspektyva, kurią jos šalininkai vadina kvietimu „viską pradėti iš naujo“, t. y. dabartines politinės demokratijos problemas vadina ne jos fluktuacijos, bet grįžtamo išsigimimo situacija. Dabartinės Lietuvos aktualija – esamų politinės demokratijos institucijų įgalinimas (Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos, 2007; Žiliukaitė, ir kt., 2006). Vargu ar tai bus galima padaryti be postdemokratinės daugumos. Tuo tarpu politikai, žiniasklaida, o ir mokslininkai, lūkuriuodami „politinės kultūros proveržio“,

dar viliasi atgaivinti tradicinę demokratinę daugumą, „gražinant“ rinkėjus į rinkimus.

2.9. Postdemokratinė neodauguma. Kaip suskaičiuoti neobalsus?

Dabar vėl pratęskime atsakymų ieškojimą į mūsų principinį, papildomai Lietuvos problematika aktualizuotą, klausimą – kaip galima postdemokratinė dauguma? Pirmiausia, kaip neodauguma arba dauguma susidaranti ne tik rinkimų būdu. Politinė demokratija galima be rinkėjų daugumos, kai piliečiai aktyviai dalyvauja politiniame gyvenime kitomis nei rinkimai formomis. Rinkiminis aktyvumas yra reguliaraus, bet ne pastovaus aktyvumo forma. Pastovus piliečių dalyvavimas politikoje nėra galimas, todėl geriau kalbėti tik apie pastovesnę dalyvavimą. Pastovaus ir reguliaraus dalyvavimo stoka yra apgaulinga. Politinio dalyvavimo proveržiai, paprastai, radikalūs nėra dažni, bet visada reikšmingi politikos faktai, pavyzdžiui, tokie, kaip 1968 m. ar 1989 m. įvykiai. Politinio dalyvavimo bangos 2011-2014 m. gali būti naujo „politinio cunamio“ pranašais.

Rinkimams prarandant funkcionalumą, naujoje politinio dalyvavimo formų „subordinacijoje“ aktualesniu tampa ne rinkiminis piliečių dalyvavimas, bet piliečių dalyvavimas vertinant politinio kurso – valdančiųjų porinkiminės veiklos rezultatus. Platesnis ir aktyvesnis piliečių dalyvavimas su tikslu ne pakeisti politinių sprendimų priėmėjus, bet padėti jiems priimti tobulesnius sprendimus, gali reikšmingai atstoti nedalyvavimą rinkimuose. Rinkiminis piliečių

nedalyvavimas gali būti ir yra pakeičiamas piliečių į(si)traukimu į kitas ir labiau racionalią dalyvavimo politikoje procedūras. Juk racionaliau diskutuoti ir spręsti kaip kokybiškiau renovuoti senus pastatus, nei pasinerti į diskusiją, kokią reikšmę pastato šiluminei varžai turi dešinėsios ar kairiosios vyriausybės pažiūros. Mokslui žinoma, kad veiksmingiausias piliečių dalyvavimas yra tada, kai jie orientuojasi į atskiras konkrečias viešąsias problemas. Tačiau koks bebūtų piliečių dalyvavimo pobūdis, pirmiausia reikalingos tam tikros žinios bei gebėjimai argumentuoti apginti savo nuomonę. Didėjantis ekspertinio žinojimo komponentas praktinėje piliečių sąmonėje teikia vilčių jų dalyvavimo politikoje tobulėjimui. Tokie pokyčiai piliečių nuomonės struktūroje verčia politikos profesionalus, profesinius elitus atidžiau vertinti visuomenės lūkesčius.

Kalbant *Input/Output* kategorijomis – svarbiau ne aktyvus dalyvavimas teleologiniuose rinkiminiuose įeigos procesuose, bet aktyvus politinis dalyvavimas konkretaus politinio kurso *išeigos* rezultatų ir jų pasekmių vertinimo procesuose. *Input* daugumos balsai legitimuoja pačius valdančiuosius, *Output* daugumos balsai legitimuoja jų valdymą. Nerinkiminė demokratinė atskaitomybė (O'Donnell, 1994; Scharpf, 1999) gali paskatinti didesnę „valdančiosios klasės“ atvirumą ir piliečių dalyvavimo aktyvumą.

Neodauguma tegali telktis (būti telkiama) skaitmeninių IKT terpėje. Visi demokratinės daugumos „ieškotojai“ daug dėmesio skiria e-demokratijai, viltys siejamos su elektroninio dalyvavimo politiko-

je galimybėmis. Nuo euforijos sulaiko tik politinio dalyvavimo autoritetų, pavyzdžiui P. Norris (2002) pastebėjimai, kad IKT gali paskatinti ne tik dalyvavimą, bet paraleliai ir socialinį izoliacionizmą, nelygybę, manipuliavimą bei piliečio teisių ir laisvių ribojimą. Informologinės visuomenės teoretikas M. Castellsas mano, jog elektroninio dalyvavimo perspektyva yra neaiški.

„Griežta politinė kontrolė ir elektroninis atvirumas dabartinėje sistemoje atrodo nesuderinami dalykai. Tad kol politines procedūras reguliuoja politinės partijos bei organizuotos kampanijos, elektroninis piliečių dalyvavimas informacinėje politikoje, susijusioje su formaliais rinkimais bei sprendimų priėmimu, liks periferine veikla“ (Castells, 2006; 393-394).

Dar daugiau, „elektroninė politika gali atvesti politikos ir visuomenės individualizaciją iki tokios ribos, kurią pasiekus integracija, konsensusas bei institucijų kūrimas taps sunkiai įgyvendinami“, o išliekanti skirtis tarp informuoto profesionalaus politinio elito ir neinformuotų „paprastų žmonių“, pastaruosius skatina orientuotis į santalkas, „veikiančias kitapus vyraujančios politinės sistemos“ (Castells, 2006; 393, 394). M. Castellsas nuogaustauja:

„Viena vertus, leidimas, kad santalkos konkrečioms problemoms spręsti apeitų formalią politiką gali dar labiau pakenkti demokratinėms institucijoms. Kita vertus, jei (pabrėžta mano – V. L.) tarp politinio atstovavimo bei sprendimų priėmimo būtų sukurta kokia nors sąsaja su šiais naujais susirūpinusių piliečių indėlio šalininkais, nepasiduo-dant technologiškai pasikausčiusiam elitui, tuomet galėtų būti sukurta nauja pilietinė

visuomenė, o demokratijos pamatu taptų elektroniniu būdu besiskleidžiantis paprastų žmonių tinklas“ (Castells, 2006; 394).

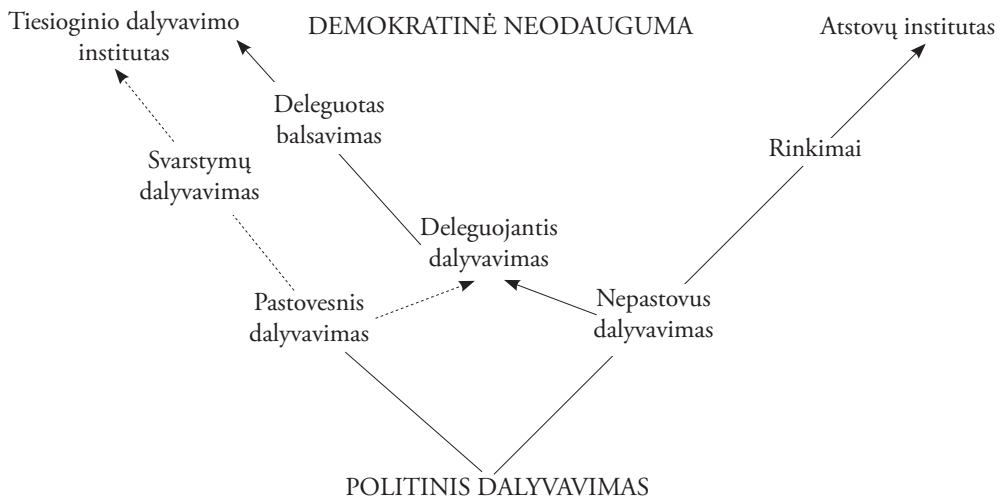
Pabrėžtasis „jei“ yra ir mūsų analitinių pastangų objektas. Baločkaitė R., Butkevičienė E., Vaidelytė E., Vinogradnaitė I. (2008) pateikė bandymą ši „jei“ įveikti modeliuojant svarstymų demokratijos perspektyvas Lietuvoje. Mes papildomai atkreipėme dėmesį į socialinius judėjimus (1.2. skirsnyje), galinčius tapti sąsaja tarp politinio atstovavimo, sprendimų priėmimo ir „susirūpinusių piliečių indėlio šalininkų“.

Suprasdami e-demokratijos trūkumus, negalime pasiūlyti „mažesnio blogio“ ieškant neodaugumos galimybių.

Vienos neodaugumos formos pagrindu gali tapti „taki demokratija“. Nors „takios demokratijos“ idėja per daug nenuosekli, ypatingai „deleguoto balsavimo“ dalyje, nesaugi dėl plačiai taikomų modernių IKT,

tačiau ji akcentuoja atstovaujamosios ir tiesioginės demokratijos dermės būtinybę, politinio dalyvavimo struktūroje neatskirtdama, bet saistydama nepastovaus ir pastovaus dalyvavimo formas, skatina pokyčius politinio darbo pasidalijime. „Taki demokratija“ yra mišri – vienu atveju dali veikti kaip daugiau tiesioginė, kitu atveju – kaip daugiau atstovaujamoji demokratija; nors „takios demokratijos“ šalininkai „sielos gelmėse“ yra tiesioginės demokratijos adeptai. Tad ir žinodami „takiosios demokratijos“ koncepcijos silpnąsias vietas, konstruodami postdemokratinės neodaugumos modelį remiamės jos principine atstovaujamosios ir tiesioginės demokratijos kintančio santykio idėja, patvirtinančia atstovavimo būtinumą, bet ne atstovavimo monopoliją (3 pav.).

„Takios demokratijos“ teorinės konstrukcijos pamatas yra delegavimas – kiek balsų, tiek sprendimų. Tokiu būdu „taki

3 pav. „Takios demokratijos“ neodaugumos vektoriai

demokratija“ stipriai „gašdina“ tradicinius politinius rinkimus. Neretai delegavimas neatskiriamas nuo įgaliojimo. Įgaliojimas reiškia politinio sprendimo teisės perdavimą-atsisakymą, o delegavimas – politinio sprendimo alternatyvų suformulavimą, svarstymą, o atskirais atvejais sprendimų priėmimą. „Taki demokratija“ dėmesingesnė *policy* fazei, o tai reiškia, kad net tuo atveju, kai valdantieji yra išrinkti mažumos, jie tikėtina susilauktų platesnės kontrolės vykdamas konkrečias politikas.

Kitos neodaugumos formos prototipą modeliuojame pasitelkdami M. Castellso (2006) mintį apie piliečių santalkas, vėikiančias „kitapus vyraujančios politinės sistemos“. M. Castellsas daugiau susirūpinęs protesto, radikaliomis, iš esmės nesisteminėmis, jei ne antisisteminėmis santalkomis. Politinio susvetimėjimo fone tai yra visiškai pagrįstas susirūpinimas. Juolab, kad R. Dahrendorfo (1996) aprašytų skurdžių, prieš 20 metų nežinojusių, *ką reikia daryti su turtingųjų langais*, dabar jau nepavadinsi pasyvia „užribio klasę“. Bet mūsų „naujas rinkėjas“ ir refleksyvus pilietis nenorėtų veikti radikaliai, tačiau nesibodėtų veikti „kitapus“, netapatindami politinio dalyvavimo tik su tiesioginiu, neretai fiziniu poveikiu valdantiesiems ir jų dominuojamai politikai, bet palikdami erdvės virtualiam veiksmui. Nors šiandieninis mokslinis diskursas tam nėra palankus. Tokios politinio dalyvavimo korekcijos perspektyva dabar apibūdinama „baime“ dėl ribos tarp dalyvaujančio veiksmo ir nedalyvaujančio(?) veiksmo praradimo. Teg galima pasakyti, kad ši riba,

nepriklausomai nuo minėtosios „baimės“, nyksta „virtualaus realumo kultūroje“.

Čia trumpai išdėstysime vieną e-demokratijos siužetą. Kai teigiama, jog elektroninio dalyvavimo atvejai – e-peticijų skelbimas, politikos realijų komentarai interneto svetainėse ir kiti panašūs veiksmai tėra žinomų politinio dalyvavimo formų modifikacijos, per daug neklystama, tačiau nepabrėžiama, kad iš tos pačios formos daugiadimensiškumo gali išaugti naujos savarankiškos dalyvavimo formos. Tai gali būti nepriklausomi dominuojantys subpolitiniai informaciniai-žinojimo srautai, kurie net nebūtų skirti tiesiogiai valdantiesiems paveikti. (Ką jau bepadarysi, jeigu valstybė „užvaldyta“ negrįžtamai). Toks dominavimas verstų pačius valdančiuosius identifikuoti vyraujančias nuomones. Tokiu būdu politinio dalyvavimo sampratoje neakcentuojame tiesioginio poveikio valdantiesiems. Tarp valdančiųjų taip pat yra refleksyvumą reflektuojančių asmenų.

Kad absenteizmo aplinkoje politinis valdymas išliktų demokratinis, dalyvavimo politikoje formų „dėlionėje“ naujosios dalyvavimo formos turi būti technologiškai prieinamos ir politiškai atviros konkretaus piliečio politinės valios nustatymui – kvantifikavimui, siekiant nustatyti daugumą, sykiu nepažeidžiant žmogaus teisių ir laisvių.

Kaip dalyvavimą ne rinkiminėse procedūrose paversti daugumai nustatyti reikalingais balsais ar jų ekvivalentais – neobalsais? Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad modernųjų IKT aplinkoje tai nėra sudėtinga. Yra technologinės galimybės viešųjų reikalų

svarstymuose ir sprendimų priėmimo „susikaičiuoti“ tinklinį politikos dalyvį, žinoma, jeigu pastarasis neatsisako ar tiesiog negali „įsidarbinti“ politikoje dėl jau ne kartą nurodytų priežasčių. IKT ekspertai net mano, kad nesudėtinga „nuskenuoti“ politikos dalyvio politines preferencijas, jo neobalsą. Bet IKT ekspertai negarantuoja politinės lygybės ir slapto balsavimo principų suderinamumo, taip pat negarantuoja apsaugota nuoklastojimo (Buchstein, Nullmeier, 2006).

Taigi mokslui dar nėra žinoma, kaip nepažeidžiant žmogaus teisių ir laisvių, nustatyti jo politines preferencijas, išreikšiamas ne rinkiminio dalyvavimo politikoje formomis; šiandieną nemokame patikimai skaitmenizuoti ir formalizuoti konkretaus piliečio politinių preferencijų. Tad problema yra ne kitos, nerinkiminės dalyvavimo politikoje formos, bet galimybės „susikaičiuoti daugumą“.

Mūsų optimizmas „atrasti“ demokratinę daugumą moderniose visuomenėse blėsta, kai įsitikiname, kad nesugebame apčiuopti tinklinį ir virtualų „naują rinkėją“, nemokame kvantifikuoti jo politines preferencijas, kai jis pasitraukia iš formalios ir kiekybiškai matuojamos įgaliojimų valdyti perdavimo procedūros – rinkimų. Todėl dėl politinio įtraukumo reikšmingų socialinių judėjimų – politikos kitomis priemonėmis (Johnston, 2011), neatskiriamos demokratijų dalies (Goldstone, 2004), taip pat piliečių santalkų (Castels, 2006), pasitikėjimo tinklų (Tilly, 2004, 2007) vaidmuo lieka kiekybiškai neapibrėžtas institucionalizuojant politinius sprendimus.

Žinoma, galima būtų apsiriboti dabar esamo įvairesnio nei rinkimai balsavimo išplėtojimu. Bet situacija ta pati – referendumai, plebiscitai, kitos gyventojų apklausos balsavimo būdu yra kontroliuojamos valstybę užvaldžiusio „didžiojo konsensuso“. Tad piliečių tikrosios valios išraiškos klausimas ir tokiu atveju lieka atviras.

Yra ne tik instrumentinių-technologinių neobalso struktūros problemų. Neobalsas reiškia, kad įgaliojimų valdyti perdavimas nesibaigia rinkimais, bet tęsiasi svarstant viešųjų problemų sąrašo prioritetus ir atitinkamus sprendinius. Reikia skirti neobalso turinį renkant atstovus ir neobalso turinį svarstant ekonominės ar socialinės politikos sprendinius. Konkretios politikos svarstymas reikalauja daugiau žinių. *Politics* ir *policy* atvejais, nors ir skirtingu mastu, „naujojo rinkėjo“ neobalso struktūroje politinį žinojimą gožia profesinis žinojimas. Tokia neobalso struktūra lemia tai, jog piliečiai tampa vienos arba tik kelių atskirų viešųjų problemų sprendimo dalyviais-žinovais.

Optimizmo neprideda ir tai, jog rinkimų vyravimo politinio dalyvavimo formų hierarchijoje ir klasikinio rinkėjo balso paradigmos ribos esmingiau neperžengiamos, nevyksta nors kiek plačiau žinomas neobalso mokslinis modeliavimas. Tad išlieka rinkimų reikšmės individo politinio dalyvavimo, demokratijos apibrėžtyje apskritai perdėtas akcentavimas. Kol ir kiek nerinkiminėmis politinio dalyvavimo formomis reiškiamas piliečių valia nekvantifikuojama, t. y. netampa neobalsais, tol ir tiek mažumos val-

dymas išlieka tiesiogiai ir reguliariai nekontroliuojamas demokratinės daugumos.

Demokratiškam sugyvenimui su absenteizmu reikia nemažai sąlygų. Kai kurių iš jų neaiški ateitis verčia pripažinti, kad didėjantis absenteizmas gali tapti rimta alternatyva prodemokratiškai postdemokratijai, gal didesne alternatyva neodaugumai nei prodemokratiškai mažumai, o dabarties demokratinėms mažumoms nesugebant laikytis demokratinio politinio valdymo principų, absenteizmas gali toleruoti nedemokratijos arba net dedemokratizacijos perspektyvas. Tačiau bet kuriuo atveju nepaliaujama ieškoti būdų, kaip politinis procesas galėtų išlikti demokratiškas – atviras piliečių dalyvavimui visomis galimomis nededemokratizuojančiomis formomis, o *demo* ir jo daugumos principai – negrįžtamai neatšaukiami. Grįžtamumas čia reikštų, kad demokratija tiesiog baigia savo istoriją. Praktinės politikos požiūriu demokratinio politinio valdymo būdo atsakyti nenorime nei valdomieji, nei valdantieji. Bet ar mokėsime demokratiškai gyventi be demokratinės daugumos, t. y. kai rinkimų būdu gebėsime identifikuoti mažiau nei pusės piliečių politinę valią? Ši skirtis tarp siekių ir galimybių turi įtakos neteisingai demokratijos istorijos tęsimo apibrėžčiai: lyg tai demokratija galima be visuomenės daugumos politinio dalyvavimo.

Išvados

Postdemokratija reiškia ne „kitokią demokratiją“, bet apibūdina tikrai kitokias demokratijos esminių principų, pirmiausia

demokratinės daugumos kūrybos istorines sąlygas. Šia prasme *postdemokratijai* mes suteikiame prodemokratinę – demokratijos tąsą prasmę. Tokia *postdemokratija* yra permanentinio siekio ieškoti atstovaujamosios ir tiesioginės demokratijos, valstybinės politikos ir subpolitikos dermės atvejis. Nors mums žinomos ir nedemokratinės, taip pat dedemokratizuojančios *postdemokratijos* prasmės.

Žinodami demokratijos nelinijinės raidos grėsmes – daugybines fluktuacijas, atsakydami į straipsnio pavadinime suformuluotą klausimą, pasirenkame demokratinės daugumos alternatyva. Šią alternatyvą renkamės pabrėždami masinio absenteizmo neišvengiamumą ir įsitikinimą, kad absenteizmas nekeičia demokratijos esmės. Absenteizmas tapo neišvengiamas dėl to, kad, viena vertus, valdančiųjų žinojimas apie viešąsias problemas ir jų sprendinius vis mažiau skiriasi nuo valdomųjų žinojimo, o, antra vertus – rinkimai ir politinių partijų veikla neišreiškia piliečių tikrųjų interesų. Absenteizmą, ypatingai refleksyvųjį, nedera vadinti netikėtu. Jeigu kas nors absenteizmo „tunelyje“ mato šviesą ir laukia absenteizmo pabaigos, gali būti pervažiuotas politinių partijų, didžiųjų korporacijų ir žiniasklaidos oligopolinio „lokomotyvo“.

Jeigu absenteizmas neišvengiamas, tai dar nereiškia, kad neišvengiamas „autonomiškas“ mažumos valdymas. Bet demokratinės daugumos susidarymui masinio absenteizmo sąlygomis reikalingos kelios esminės sąlygos. Viena iš jų yra „naujo“, o iš tikrųjų refleksyvaus rinkėjo susiformavimas.

Antra sąlyga – rinkimų statuso pakeitimas politinio dalyvavimo formų hierarchijoje, labiau vertinant kitas, ne tik, net ne tiek dalyvavimo politikos *politics*, kiek dalyvavimo politikos *policy* fazėje formas, vertinant ne tik valstybės kontroliuojamo politinio dalyvavimo, bet ir subpolitinio dalyvavimo formas. Trečia sąlyga – gebėjimas nustatyti-kvantifikuoti piliečio, daugiau tinklinio ir virtualaus politikos dalyvio, politinę valią – neobalsą ne tik *politics*, bet ir *policy* fazėje ir toliu būdu „susikaičiuoti“ (neo)daugumą. Ketvirta sąlyga – politinio darbo pasidalijimo pasikeitimas-atsivėrimas, kai politikoje dalyvauja ne tik politiškai kompetentingi valdantieji, bet ir politiškai kompetentingi valdomieji. Kadangi trečia ir ketvirta sąlygos artimiausioje ateityje nėra realios, demokratinės neodaugumos reikalavimas išlieka daugiau normatyvinis. Bet, kiek šių dviejų sąlygų stokojama, tiek graso ne tik problemiškas demokratinės mažumos valdymas, bet ir dedemokratizacija, nesustojanti ties tiesiog nedemokratinės – dar neantidemokratinės tvarkos įsigalėjimu.

Susumavus visiškai ne pozityvistinės, kartais daugiau normatyvinės analizės rezultatus, galima teigti, kad net masinis absenteizmas nėra tas reiškinys, kuris vienas pats sugriautų demokratinę politinę bendruomenę, galutinai pertrauktų įgaliojimų valdyti perdavimą ir tokiu būdu leistų suabejoti bendrojo gėrio principu. Demokratinis visuomenės ir valstybės politinis gyvenimas galimas ne rinkėjų, bet platesnės kategorijos – piliečių dėka.

Tokį rinkėjo „nuvainikavimą“ galima

vadinti postdemokratija, kaip neodaugumos kontroliuojamą demokratinės mažumos valdymą, kai dauguma nekildinama tik iš rinkimų, o saistoma su kitomis politinio dalyvavimo formomis. Jeigu politiniai rinkimai ir partijos tam tikra prasme degraduoja, tai politinis dalyvavimas nenunyksta, keičiasi tik jo ritmiškumas, formos ir jų svarbos hierarchija. Tokiu būdu neformuluojama dichotomija – arba daugumos dalyvavimas rinkimuose, arba dedemokratizacija. Taip pat neteigiama, jog rinkėjų „nesusigrąžinus“ į rinkimus reikštų demokratijos žlugimą. Rinkėjų „grįžimas“ greičiausia pratęstų prieštarinę atstovavimą, reikštų minios vyravimą bei moderniai visuomenei nepriimtą politinio darbo pasidalijimą.

Masinio absenteizmo akivaizdoje atskiros pretenzijos į demokratijos teorijos perkūrą – demokratinio valdymo be visuomenės daugumos dalyvavimo politikoje pagrindimą – negali būti vaisingos. Ne tiek demokratijos teorija reikalinga perkūrimo, kiek keičiasi demokratijos praktika – dalyvavimas politikoje, jos *politics* ir *policy* fazėse. Demokratijos teorija perdarytina tiek, kiek politinės partijos ir rinkimai jau nėra pakankami demokratinio politinio valdymo garantai, o žinių visuomenėje refleksyvių piliečių skaičiaus didėjimas reiškia pasikeitimus politinio darbo pasidalijime. „Paprasto piliečio“ politikos neišmanymu valdančiąją mažumą pateisinantys mokslininkai turėtų susirūpinti. Jeigu demokratijos teorijai ir reikia perkūrimo, tai daugiausia patikslinant „didžiojo konsensuso“ – politinių partijų, didžiųjų korporacijų ir žiniasklaidos kontro-

liuojamų rinkimų vaidmenį ir apibrėžiant įgaliojimų valdyti perdavimo diversifikavimo galimybes. Kol kas pasukta lengvesniu keliu – pažymimas valdančiųjų suinteresuotumas ir gebėjimas laikytis politinės demokratijos procedūrų nepriklausomai nuo dalyvaujančiųjų rinkimuose rinkėjų skaičiaus. Sudėtingiau yra modeliuoti demokratijai būtino politinio dalyvavimo ir visuomenės daugumos akcentų perkėlimą iš *politics* fazės į *policy* fazę.

Taigi demokratinės daugumos imperatyvas – net išvelgiant absenteizmo masto didėjimo perspektyvą. Postdemokratija, kaip politinis valdymas be visuomenės demokratinės daugumos pritarimo yra negarantuota demokratijos tąsa. Postdemokratija kaip mažumos rinkimuose įgaliotas valdymas tėra laikinas atsvaras „vidutinio masto“ ir „vidutinės trukmės“ absenteizmui, kadangi ilgalaikėje perspektyvoje, perfrazuojant R. Dahl'ą, valdančiuosius rinkimuose palikančių piliečių dauguma gali sumažėti iki

įstatymų leidėjų mažumos. Sykiu yra priešasčių postdemokratijai netapti dedemokratizacija: „valdančiosios klasės“ grupės suinteresuotos saugiai perduoti valdžią, o pilietinės visuomenės interesas – politinio proceso atvirumas jos nereguliarium, kartais gaivališkam ar net radikaliai dalyvavimui politikoje. Tačiau ilgalaikėje perspektyvoje demokratiniam politiniam valdymui garantuoti reikalinga demokratinė visuomenės dauguma. Demokratinė valdančioji dauguma ilgainiui išsigimsta, nes mažumai pradeda trukdyti demokratinės procedūros ir vertybės.

Galiausia akcentuokime: pasitelkiant modernias IKT reikia išmokti kiekybiškai nustatyti piliečių, praktiškai jau „skaitmeninių individų“, dalyvaujančių viešajame gyvenime kitais būdais ir savarankiškiau nei politiniuose rinkimuose, politines preferencijas. Žinių visuomenėje ir modernių IKT aplinkoje piliečiai tiesiog neturi galimybes nepareikšti savo politinę valią, reikia tik mokėti ir norėti klausytis paprastų piliečių.

LITERATŪRA

Abramson, P. R., Aldrich, J. H., Rohde, D. W. (2002). *Change and Continuity in the 2000 Elections*. Washington, D. C.: CQ.

Atverkime socialinių mokslų gelmes. C. Gulbenkiano socialinių mokslų pertvarkymo komisijos pranešimas. (2002). I. Wallerstein et al. Iš anglų kalbos vertė I. Matonytė. Vilnius: Knygiai.

Baločkaitė, R., Butkevičienė, E., Vaidelytė, E., Vinogradnaitė, I. (2008). *Svarstymų demokratija ir informacinės technologijos: piliečių įgalinimas per šiuolaikines komunikacijos priemones.* – http://www.e-demokratija.lt/public_files/fil_1259231642

Bartels, L. M. (1996). Uninformed votes: Informational effects in presidential elections. *American Journal of political Science*, 40(1): 194-230.

Baudrillard, J. (2010) *Vartotojų visuomenė: mitai ir struktūros.* Iš prancūzų kalbos vertė N. Abrutyte. Vilnius: Kitos knygos.

Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity.* Cambridge: Polity Press.

Bauman, Z. (2007). *Likvidi meilė: apie žmonių santykių trapumą.* Iš anglų kalbos vertė A. Samalavičius. Vilnius: Apostrofa.

Beck U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem*

Weg in eine andere Moderne. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Beck, U. (1993). *Die Erfindung des Politischen: Zu einer Theorie reflexiver Modernisierung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Beck, U., Giddens, A., Lash, S. (1994). *Reflexive Modernization. Politics, Tradition, and Aesthetics the Modern Social Order*. Stanford, California: Stanford University Press.

Behrens, J. (2014). Liquid Democracy for Civic Participation – A View on Liquid Friesland. *The Liquid Democracy Journal*, Issue 2. – <http://www.liquid-democracy-journal.org/>

Blais, A. (2000). *To Vote or Not to Vote? The Merits and Limits of Rational Choice Theory*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Buchstein, H., Nullmeier, F. (2006). Einleitung: Die Postdemokratie-Debatte. *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen* 19(4): 16-22.

Castells, M. (2005). *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. I tomas. Tinklaveikos visuomenės raida*. Iš anglų kalbos vertė P. Droblytė. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Castells, M. (2006). *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. II tomas. Tapatumo galia*. Iš anglų kalbos vertė P. Droblytė. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Crouch, C. (2004). *Post-Democracy*. Oxford: Polity Press.

Dahl, R. (1994). *Demokratija ir jos kritikai*. Iš anglų kalbos vertė A. Šliogeris. Vilnius: Amžius.

Dalton, R. J. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

Dalton, R. J., Wattenberg, M. P., eds. (2000). *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.

Dahrendorf, R. (1996). *Modernusis socialinis konfliktas. Esė apie laisvės politiką*. Iš anglų kalbos vertė R. Drazdauskienė. Vilnius: Pradai.

Dryzek, J. (2010). *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*. Oxford: Oxford University Press.

Elster, J. (ed.) (1998). *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Falter, J., Schoen, H. (Hg.). (2005). *Handbuch Wahlforschung*. Wiesbaden: VS Verlag.

Fishkin, J. S. (1991). *Democracy and Deliberation. New Directions for Democratic Deliberative Democracy and Public Consultations*. Oxford: Oxford University Press.

Fishkin, J. S. (2009). *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultations*. Oxford: Oxford University Press.

Franklin, M. N. (2004). *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (2000). *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir vismenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Iš anglų kalbos vertė V. Radžvilas. Vilnius: Pradai.

Goodin, R. E. (2003). *Reflective Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Goldstone, J. (2004). *State, Parties and Social Movements*. New York: Cambridge University Press.

Gray, M., Caul, M. (2000). Declining Voter Turnout in Advanced Industrial Democracies, 1950 to 1997. *Comparative Political Studies*, 33(9): 1091-1123.

Habermas, J. (1981). New Social Movements. *Telos. Critical Theory of the Contemporary*, 49: 33-37.

Johnston, H. (2011). *States and Social Movements*. Cambridge: Polity Press.

Jörke, D. (2006). Warum „Postdemokratie“? *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen*, 19(4): 38-46.

Kohler-Koch, B., Quittkat, C. (2013). *Demystification of Participatory Democracy: EU Governance and Civil Society*. Oxford: Oxford University Press.

Kratstev, I. (2014). From Politics to Protest. *Journal of Democracy*, 25(4): 5-19.

Laurėnas, V. (2001). *Normalios politikos genėzės atvejis. Lietuvos politinės sociologijos studija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Laurėnas, V. (2003). Atvirosios visuomenės analitinė dimensija pokomunizmo tyrimuose. *Tiltai*, 25(4): 1-11.

Laurėnas, V. (2014a) Nedalyvavimo politikoje kokybės atvejis: refleksyvusis nedalyvavimas. *Politikos mokslų almanachas*, 15: 47-69.

Laurėnas, V. (2014b). *Political Parties of Lithuania in Context of the Post-Communism. A Study of Political Sociology of the Post-Communist Pro-Capitalism and Democratic Primitivism*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

LeDuc, L., Niemi, R., Norris, P., eds. (2010). *Comparing Democracies. Elections and Voting in the 21st Century*. London: Sage Publications.

Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas. (2014). – <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.336A4B109EBC/hcxRorXbXN>

Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos. (2007). Sud. Adomėnas, M., Augustinaitis, A., Janeliūnas, T., Kuolys, D., Motieka, E. Vilnius: Versus aureus.

Lupia, A., McCubbins, M. D. (1998). *The Democratic Dilemma: can Citizens learn what they need to know?* Cambridge: Cambridge University Press.

Maniakas, K. (2014). Teorinė prieiga: europeizacija, elitai, valstybės užgrobinimas ir vystymasis. *Politologija*, 4(76): 3-39.

Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Matonytė, I. (2002). Pokomunistinės Lietuvos elito vertybinių orientacijų kaita. Kn.: *Politinė kultūra ir visuomenės kaita*. Sud. A. Jankauskas. Vilnius, Kaunas: Naujasis lankas, p. 86-100.

Miller, W. E., Shanks, J. M. (1996). *The New American Voter*. Cambridge: Mass.

Naisbitt, J., Aburdene, P. (1990). *Metatrends 2000. The New Directions for the 1990's*. New York: William Morrow & Co.

Norris, P., ed. (1999). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford: Oxford University Press.

Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge, New York, Melburn: Cambridge University Press.

O'Donnell, G. (1994). Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, 5(1): 55-69.

Paliduskaitė, J., Ibenskas, R. (2007). Valskybės užvaldymas Lietuvoje: priežastys ir formos. *Viešoji politika ir administravimas*, 21: 61-74.

Popper, K. R. (1998). *Atvirosi visuomenė ir jos priešai*. Vertė A. Šliogeris. Vilnius: Pradai.

Prigogine, I., Stengers, I. (1984). *Order Out of Chaos. Man's New Dialogue with Nature*. London: Heinemann.

Prigogine, I. (2006). *Tikrumo pabaiga. Laikas, chaosas ir nauji gamtos dėsniai*. Vilnius: Margi raštai.

Prior, M. (2007). *Post-Broadcast Democracy*. New York: Cambridge University Press.

Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of America Community*. New York: Simon and Schuster.

Ramonaitė, A. (2007). Posovietinės Lietuvos politinė anatomija. Vilnius: Versus aureus.

Ramonaitė, A. (Sud.). (2009). *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*. Vilnius: Versus aureus.

Rancière, J. (1995). *Das Unvernehmen. Politik und Philosophie*. Aus dem Französischen von R. Steuer. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Riekašius, R. (2003). Konvencinio dalyvavimo krizė. *Politologija*, 3(31): 38-58.

Riekašius, R. (2011). *Politinis dalyvavimas: samprata ir tipologija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Ritzi, C. (2014). *Postdemokratisierung politischer Öffentlichkeit. Kritische Studien zur Demokratie*. Wiesbaden: Springer Fachmedien. DOI 10.1007/978-3658-01469-8_2.

Rosanvallon, P. (2011). *Democratic Legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*. Trans. A. Goldhammer. Princeton: Princeton University Press.

Scharpf, F. (1999). *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford: Oxford University Press.

Schumpeter, J. A. (1998). *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*. Iš anglų kalbos vertė A. Degutis. Vilnius: Mintis.

Shapiro, I. (2003). *The Moral Foundations of Politics*. New Haven, London: Yale University Press.

Stiglitz, J. E. (2008). *Selected Works of Joseph E. Stiglitz. Vol. I: Information and Economic Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Šerpetis, K. (2009). Simuliacija kaip aukščiausia postdemokratijos stadija. *Inter-studia humanitatis*, Nr. 9: 24-46.

Tilly, Ch. (2004). *Social Movements, 1768-2004*. Boulder: Paradigm Publishers.

Tilly, Ch. (2007). *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thompson, H. S. (1994). *Better than Sex: Confessions of a Political Junkie*. New York: Random House.

Thomassen, J., ed. (2008). *The European Vo-*

ter: A Comparative Study of Modern Democracies. Oxford: Oxford University Press.

Žėruolis, D. (1998). Racionalūs rinkėjai. Absenteizmo priežastys. Kn.: *Seimo rinkimai '96. Trečiasis „atmetimas“*. Sud. A. Krupavičius. Vilnius: Tvermė.

Žiliukaitė, R., Ramonaitė, A., Nevinskaitė, L., Beresnevičiūtė, V., Vinogradnaitė, I. 2006. *Neatrasta galia. Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus.

Wallerstein, I. (1999). *The End of the World as We Know It. Social Science for the Twenty-First Century*. Minneapolis MN: University of Minnesota Press.

Wallerstein I. (2004). *The Uncertainties of Knowledge (Politics, History, and Social Change)*. Philadelphia: Temple University Press.

Бурдые П. (1993). Социология политики. Пер. с фр./Сост., общ. Ред. и предисл. Н. А. Шматко./ Москва: Socio-Logos.

Турен, А. (1998). Возвращение человека действующего. Очерк социологии. Пер. с фр. Е. А. Самарской. Москва: Научный мир.

ABSTRACT

POST-DEMOCRACY: DEMOCRATIC MINORITY VERSUS ABSENTEEISM OR THE IMPERATIVE OF DEMOCRATIC MAJORITY?

The growth of the scale of absenteeism leads to the fact that part of the democracies are ruled, and an even larger number of democracies are approaching the form of rule, when the ruling minority – the representatives – are democratically (?) elected by the minority of the society. In the transformation of the contemporary democracy, the principal issue is not the return of informed and knowledgeable voters, susceptible to inevitable absenteeism, to the political elections, controlled by the “big consensus” of the political parties, business and media, but rather the diversification of the delegation of powers to deal with public problems which would allow the democratic majority to form and become recognized not merely by way of political elections. That can be called post-democracy, and still better, a bifurcation point when one never knows which direction the process may turn. With the growing scale of absenteeism, the political science models the transfer of the accents of political participation and the majority of the society, necessary for democracy, from the stage of *politics* to the stage of *policy*. That is the case of the permanent quest for the harmony of the representative and direct democracies. By means of contemporary information and communication

technologies, it is necessary to learn to qualitatively establish the preferences of solution of specific public problems of those citizens who participate in public life in other ways and more independently than in political elections, i.e., of the neo-majority. As much as we are unable to cope with the issue, as much de-democratisation is possible. Democratic minority tends to degenerate sooner or later

Politikos mokslų katedra,
Socialinių mokslų fakultetas,
Klaipėdos universitetas,
Minijos g. 153, Klaipėda
El. paštas: vaidutis.laurenas@ku.lt